

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ВБД: 809.155.0+802.0 (81.2 Тоҷ+81.2Анг)
К-25**

РАЪНОИ КАМОЛИДИН

**ВИЖАГИҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ЛЕКСИКАИ ЛАҲЗАҲОИ
ШАБОНАРӮЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ
(ДАР МИСОЛИ «ШОҲНОМА»-И АБУЛҶОСИМ ФИРДАВСӢ ВА
ТАРҶУМАҲОИ ОН)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ
аз рӯи ихтисоси 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Матробиён Саодатшо Қосимзода** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Муҳиддинова Таҳмина Ҳамроқуловна** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Насрулдинов Сирочиддин Моҳадшарипович – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ**

Ҳимояи диссертатсия санаи “10” октябри соли 2026, соати 10:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-117-и назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (нишонӣ 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, e-mail: havas3001@mail.ru; тел: (+992) 882-89-17-17) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Соҳибназарзода Ҳ. Т.

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФМЗТ – Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ

ФМШ – Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФГҶЗТ – Фарҳанги ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФАР – Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ

SAE – Standard Average European

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба омӯзиши вижагиҳои муқоисавии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Мубрами мавзӯи таҳқиқот. Таҳқиқи ҷанбаҳои забонӣ ва фарҳангӣ аз ҳар ҷиҳат муҳим буда, барои ошноӣ пайдо кардан бо урфу одат, тарзи зисту зиндагонӣ ва андешаҳои мардумони гуногуни дунё созгор аст. Бинобар ин, таҳқиқи ҷанбаҳои лингвофарҳангӣ дар замони муосир ба яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ мубаддал гаштааст.

Масъалаи таҳқиқи лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ яке аз паҳлуҳои асосии таҳқиқоти лингвофарҳангӣ маҳсуб меёбад, зеро дар он вобаста ба фарҳанги соҳибзабонон тасвири забонии онҳо инъикос мегардад.

Лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, ки ҳанӯз аз даврони хеле қадим побарҷоянд, яке аз ҷузъҳои фарҳанги мардумони ҷаҳон маҳсуб ёфта, дар забон таҷассуми худро хеле устувор ёфтаанд. Ҳамчунин, лаҳзаҳои шабонарӯзӣ муҳимтарин ҷузъи ифодагари тасвири муҳити атроф ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, таҷассуми лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар тасвири забонии ҷаҳон яке аз масъалаҳои мебошанд, ки муҳаққиқони забоншинос доир ба ин масъала таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Ба воситаи лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ таҷрибаи ҷаҳонасраи мардум шинохта ва дарк хоҳанд шуд. Хусусан, агар онҳо дар асоси асарҳои ҷанбаҳои таърихӣ этнофарҳангидошта таҳқиқ шаванд, аҳамияти хосаро касб хоҳанд кард.

Лексикаи марбут ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои инъикоскунандаи таҳайюлотӣ ниёгони соҳибзабонон маҳсуб меёбанд.

Дар воқеъ, таҳқиқоти лингвофарҳангӣ аз дидгоҳи муқоисавӣ имкон фароҳам меоварад, ки тасвири забонии халқҳои забонашон муқоисашаванда муайян ва робитаҳои маънавии миёни соҳибзабонон, аз ҷумла дар мисоли тоҷикиву англисӣ, ошкор гардад. Маълум аст, ки дар забоншиносии тоҷик таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳқиқоти ҷанбаҳои гуногуни вожашиносӣ

дода шуда, вожагони соҳаҳои мухталифи касбу кор мавриди пажӯиш қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин, вижагии вожагони марбут ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз назари муҳаққиқон каме дур монда, таҳқиқоти мукаммали илмӣ доир ба ҷанбаҳои лингвофарҳангии он бар асоси осори таърихӣ ва этнофарҳангӣ анҷом нашудааст.

Дар робита ба ҳамин ҳолат, таҳлилу таҳқиқи муқоисавии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар асоси далелҳои лингвофарҳангӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ва тарҷумаҳои англисии он дар забоншиносии муқоисавии тоҷик мубрами мавзӯро ба миён овардааст.

Дарҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи хусусиятҳои вожагонии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз назари забоншиносии тоҷик ба таври комил омӯхта нашуда, танҳо ба таври иҷмолӣ метавон доир ба ин масъала маълумотҳои ҷудогона дарёфт кард.

Пеш аз ҳама, доир ба тартиби гоҳҳои шабонарӯзӣ дар забони форсии миёна муҳаққиқи тоҷик Д. Саймиддинов дар асараш «Вожашиносии забони форсии миёна» [12] маълумот дода, тафовути вожаҳои *замон* ва *гоҳро* дар баёни вақт таҳлил мекунад ва фарохтар будани маънои *замонро* аз *гоҳ* таъкид мекунад: «Дар баёни замон *gāh* «гоҳ» маънои маҳдудтарро баён мекунад, ки инро метавон аз ин чанд мисол дарёфт кард: дар мавриди лаҳзаҳои ҷудогонаи шабу рӯз: *nēmšab gāh* «нимшаб, нимашаб», *nēmrož gāh* «нимрӯз, хангоми зухр» [12, с.101]. Муҳаққиқи дигари таърихи забони тоҷикӣ О.М. Чунакова лаҳзаҳои шабонарӯзиро дар забони авастӣ таҳлил намуда, аз лаҳза (бахш)-ҳои шаб ёдовар шуда, вобаста ба фаслҳо аз ҳам фарқ кардани онҳоро таъкид мекунад: «Дар ҳафт моҳи тобистон шабонрӯз аз панҷ бахш иборат аст: бомдод – бахши *ҳован*, *рапитвин*, *узурин*, *абисрутрим* ва *ушаҳин*. Вале дар зимистон чор бахш мешавад: аз бомдод то узурин – ҳован хонда мешаванд» [12, с. 236].

Бояд зикр кард, ки дар забоншиносии тоҷик маълумоти нисбатан бештарро доир ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ С.Қ.

Матробиён додааст. Муҳаққиқ дар боби 5-уми кори докториаш фасли алоҳидаро бо номи «Тафсири этнолингвистикии таҷассуми замон (ё гоҳшуморӣ) дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон» ба таҳлили лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бахшида, дар он гоҳҳои шабонарӯзӣ ба тафсил таҳлил шудаанд. С.Қ. Матробиён бар он назар аст, ки: «Таассурот доир ба лаҳзаҳои гардиши шабонарӯзӣ, ки далели фаҳмиши инсоният дар замони пешотаърих мебошад, роҳи дурударози пайдоишро дар ҷаҳорҷӯбаи тасвири гуногуни ҷаҳон (мифологӣ, динӣ, илмӣ, фалсафӣ ва бадеӣ) тай намудааст. Инсоният дар марҳилаҳои гуногуни шинохти олам усулҳои муайян намудани фосилаҳои гардиши шабонарӯзиро тавассути фаҳмиши забонӣ ба вучуд овард» [10, с. 110].

Ҳамчунин, дар забоншиносии муқоисавии тоҷик ҳарчанд маҳз ба масъалаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ ягон кори алоҳидае ба анҷом нарасида бошад ҳам, аммо ба тариқи ҷудогона дар корҳои илмӣ баъзе аз муҳаққиқон чун У.А. Гадайбаева, Б.Д. Садирова, Н.А. Каримов, С.М. Эшназарова масъалаи замон ва тарзи ифодаи он ба тариқи умумӣ баён гардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот дар робита бо мавзӯҳои илмӣ кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода барои солҳои 2020-2025 ва «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (аз 30.08.2019, №438) таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар диссертатсия мақсади таҳқиқот бо фарогирии муқоисаи лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардида, бо вазифагузории иҷроӣ кори илмӣ, муайян намудани объекти муҳимми таҳқиқот, мушаххассозии мавзуи баррасишаванда, ҷамъбастиномаи кори илмӣ дар марҳилаҳои гуногун ва давраи таҳқиқот, асоснокии илмӣ мавзӯ ва робитаи он бо назарияҳои мавҷуда, маҷмуи

натичаҳо, хулосаҳо ва дастовардҳои нави илмие, ки дар давоми пешбурди фаъолияти илмӣ ба даст омадаанд, мавриди баррасии амиқ қарор гирифтаанд. Дар нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда хулосаҳои асосии илмӣ ва комилан нав ба ҳимоя манзур гардидаанд. Ҷанбаҳои асосии аҳамияти назариявӣ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ, тасвиб ва амалисозии марҳилаҳои муҳимми раванди таҳқиқот, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми он яке аз масъалаҳои муҳимме мебошад, ки дар таҳқиқоти илмӣ пурра мавриди қорбарӣ қарор гирифтааст.

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот муқоисаи лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва муайян кардани виваҷҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бар асоси «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар диссертатсия ҳалли масъалаҳои зерин **вазифаҳои муҳимми таҳқиқотро** ташкил медиҳанд:

- таҳлил ва баррасии андешаҳо ва назарияҳои муҳаққиқон доир ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ;
- баррасии тафриқаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар фарҳангҳо ва забонҳои гуногуни олам;
- баррасии мавқеи вақт/замон дар тасвири илмӣ ва забонии ҷаҳон;
- муқоисаи лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- пажӯҳиши ҷанбаҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муқоисаи воҳидҳои ҳисоби шабонарӯзӣ дар забону фарҳанги мардуми тоҷик ва англис;
- таҳлили лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он;

– маълумот доир ба тарчумаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ;

– баррасии хусусиятҳои забони тарчумаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ ва воситаҳои интиқоли он;

– омӯзиши тасвири гоҳҳои шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва тарчумаҳои англисии он.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ вожагон (лексика)-и лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқот баррасии вижагиҳои лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарчумаҳои он) мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро асарҳои илмию назариявӣ забоншиносони ватаниву хориҷӣ ташкил медиҳанд. Дар забоншиносии ватанӣ асарҳои илмӣ забоншиносон Д. Саймиддинов, П. Ҷамшедов, М. Ҷабборов, З. Мухторов, А. Мамадназаров, Х. Шамбезода, С. Ҷаматов, О.Қосимов, Ш. Каримов, С.Қ. Матробиён, Ҳ. Саидов, У.А. Гадайбаева, Б.Д. Садирова, Н.А. Каримов, Ж.Гулназарзода, инчунин, этнографҳо Н.А. Кисляков, А.К. Писарчик, М.Ш. Холов ва дигарон мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд.

Асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ Э. Сэпир, Б. Уорф, Ч. Филмор, В.В. Виноградов, А.М. Мостепаненко, А.Я. Гуревич, Т.И. Дешериева, А.И. Володарский, Н.Д. Арутюнова, М.Ф. Муриянов, С.Т. Мелюхин, И.А. Климишин, Т.В. Сивян, Е.С. Яковлева, Ю.Д. Апресян, Ю.С. Степанов, М.И. Стеблин-Каменский, В.С. Расторгуева, Д.И. Эделман, А. Вежбитская ва дигарон асоси назариявӣ таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқотро, асосан, муқоисаи вижагиҳои вожагонии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи лингвофарҳангӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарчумаҳои он ташкил медиҳад.

Дар диссертатсия аз нуктаи назари забоншиносии муқоисавӣ лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил ва мавриди омӯзиш қарор гирифта, бори нахуст ҷанбаҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода мешавад. Ҳамчунин, аввалин маротиба лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ бо нусхаи асл муқоиса шуда, монандӣ ва тафовути тарҷумаҳо ошкор мегардад ва ба сифати тарҷумаҳои баанҷомрасида аз диди илми тарҷумашиносӣ ва забоншиносӣ баҳо дода мешавад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Воҳидҳои ифодакунандаи ҳисоби шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун воситаи инъикоси ҷаҳонбинӣ, тасаввуроти таърихӣ ва хусусиятҳои миллию фарҳангии соҳибзабонон муайян карда шуданд.

2. Умумият ва тафовути низоми номгузории лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки дар заминаи таҷрибаи умумии маърифатӣ ва омилҳои таърихӣ фарҳангии ҳар ду мардум ташаккул ёфтаанд, ошкор карда шуданд.

3. Вобастагии истифодаи номҳои парандагон, чирмҳои осмонӣ, персонажҳои афсонавӣ ва аломатҳои сифатӣ дар ифодаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз ҷаҳонбинӣ, расму ойин ва таҷрибаи фарҳангии соҳибони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ асоснок карда шуд.

4. Хусусиятҳои маъноӣ фарҳангии воҳидҳои ифодакунандаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома» ва роҳҳои интиқоли онҳо ба забони англисӣ дар тарҷумаҳои ин асар муайян карда шуданд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки диссертатсияи мазкур барои корҳои пажӯҳишии минбаъда дар соҳаҳои забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ метавонад мусоидат кунад.

Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли як қатор масъалаҳои амалӣ ва назариявии ин самт метавонанд истифода шаванд ва ҳамчун асос ва замина барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ

назариявии ин самтҳои забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ хидмат намоянд. Ҳамзамон, барои таҳлилу баррасии тарҷумаи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ барои қиёси асл бо тарҷумаҳо заминаи хубе хоҳад шуд. Фарқият ва умумияти тарҷумаҳо имкон медиҳанд, ки ин мавзӯ дар оянда ҳамаҷониба омӯхта шавад.

Натиҷаи таҳқиқотро ҳамчун мавод дар пажӯҳишҳои оянда метавон истифода бурд. Дар таҳлили типологии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ метавон чун маъхаз нишон дод. Арзиши амалии ин кор дар он аст, ки дар таълими забони англисӣ дар мактабҳои миллий лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, ки тавассути вожаву ибораҳои алоҳида ифода мешаванд, ҳамчун дастур истифода шаванд. Дар кор тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ бо ҳам муқоиса шуда, вижагиҳои тарҷумаи мутарҷимон дар робита ба хусусиятҳои лексикӣ ва услубии тарҷумаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки ҳамчун маълумот барои муҳаққиқон ва ҳаводорони «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ дорои арзиши амалӣ мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаи таҳқиқот. Эътимоднокии таҳқиқот дар он аст, ки қори баанҷомрасонида дар асоси маъхазҳои муътамади илмӣ ва сарчашмаҳои дақиқ рӯйи қор омадааст. Мақсад ва вазифаҳои гузошташуда таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавӣ ва лингвофарҳанги лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳар ду забон аз назари типологӣ аз ҳам мухталиф мебошанд, бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмии 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Хусусиятҳои лексии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз нигоҳи муқоисавӣ ва лингвофарҳангӣ бар асоси тарҷумаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ дар забоншиносии муқоисавӣ бори нахуст дар шакли диссертатсия таҳқиқ шуд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маърузаҳои илмӣ конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ зерин баррасӣ шудаанд: конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: вазъият ва дурнамо» (Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода 28.11.2023), конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав» (Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода 05.10.2024), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони ««Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва ҳувияти миллӣ» (Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода 27-28.11.2024), конференсияи илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масоили мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир» (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 05.03.2025)

Диссертатсияи мазкур дар кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчаласаи №10, аз 29 майи соли 2026) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 8 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 3 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз мукаддима, 3 боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 218 саҳифаи компютерӣ иборат мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Боби якуми диссертатсия «**Асосҳои назариявии таҳқиқи мавзӯ: назария ва пажӯҳиши лексикаи ғоҳҳои шабонарӯзӣ дар забоншиносии муосир**» номгузорӣ шуда, аз 4 фасл иборат мебошад. Фасли якуми боби мазкур бо унвони «**Тафриқаи**

лахзаҳои шабонрӯзӣ дар фарҳангҳо ва забонҳои гуногуни олам» мураттаб шуда, дар он доир ба фарқияту умумияти гоҳҳои шабонарӯзӣ маълумот дода мешавад.

Бар мабной сарчашмаҳои илмӣ нахустин маротиба маълумот доир ба ҳисоби лахзаҳои шабонарӯзӣ ва нуктаи оғози он дар асарҳои Гомер ба назар мерасад. Мувофиқи маълумотҳо Гомер оғози шабонарӯзиро аз бомдод ҳисоб кардааст.

Тибқи маълумоти таърихнигори даврони қадим Ҳеродот дар Бобул мардуми қадим шабонарӯзиро ба шабу рӯз чудо карда, ҳар кадоме аз онро аз рӯйи 12 соат ҳисоб мекардаанд. Таърихнигори даврони атиқа иттилоъ медиҳад, ки чунин тарзи ҳисоби шабонарӯзиро аз бобулиҳо мисриён ва юнониҳо қабул кардаанд ва баъдан аз мисриён ё юнониҳо римӣён онро аз худ кардаанд [4].

Бархе аз манбаъҳои илмӣ сарчашмаи ташаккули низоми мукаммали тарзи муайян намудани вақтро ба Миср ва Байнаннаҳрайн мансуб медонанд [6]; [13]; [2]. Фаҳмиши нахустини инсонҳо доир ба ҳаракати шабонарӯзии вақт аз назорати чандинасраи онҳо гардиши Офтобу Моҳро ба даст омадааст. Аз фарҳангҳои мардумони олам маълум мегардад, ки гоҳҳои шабонарӯзӣ ба таври гуногун номгузорӣ шудаанд. Чунончи, дар фарҳанги чиниёни қадим лахзаҳои шабонарӯзӣ вобаста ба хусусиятҳои ҳайвонот номгузорӣ шудаанд. Масалан, нимаҷаб «соати Муш» аз он сабаб гуфта мешавад, ки дар ин соат муш барои дарёфти хӯрок бисёр фаъол мешавад. Баъд аз 2 соати муш «соати Барзагов» фаро мерасад, яъне дар ин соат (2 соат пас аз нимаҷаб) барзагов ба кавша, нишхӯр кардан шуруъ мекунад. [22].

Мафҳумҳои «рӯз»-у «шаб» нахустин маротиба ҳамчун воҳиди асосии ҳисоби шабонарӯзӣ дар китоби «Ригведа» ба ҷашм мерасад. Тибқи маълумоти сарчашмаи мазкур дар фарҳанги Ҳинди Қадим оғози шабонарӯзӣ аз ғуруби офтоб шумурда мешудааст. Ҳар ду қисмати шабонарӯзӣ лахзаҳои муайяни худро доранд, ки бо номҳои гуногун номгузорӣ шудаанд ва онҳо дар яке

аз китоби «Ведҳо» – «Атхарвавед», ки ба асрҳои II-I то замони мо мутааллиқанд, нигошта шудаанд.

Дар забону фарҳанги ориёӣҳо низ ҳисоби махсуси шабонарӯзӣ ва гоҳҳои он мавҷуд будааст, ки доир ба он дар китоби «Авасто» иттилои дақиқ дода шудааст. Тибқи маълумоти китоби мазкур маълум мегардад, ки «дар забони авастой шабонарӯз ба панҷ гоҳ ҷудо шудааст: *ušahin* (аз сапедадам то тулуи хуршед), *hāwan* (аз тулуи офтоб то нимрӯз), *rapithwīn* (аз нимрӯз то аср), *uzairina* (аз аср то ғуруби хуршед), *avisrutrim* (аз ғуруби хуршед то нимаи шаб)» [9, с. 134], [19, с. 1567]. Гоҳҳои зикргардида ҳангоми ниёишҳову намозҳо буда, дар «Хурда-Авасто» омадаанд [1, с. 719].

Муҳаққиқон доир ба гоҳбандии лаҳзаҳои муайяни вақт дар даврони қадими ориёитаборон маълумот дода, таъкид мекунанд, ки: «Дар Авасто дар баҳшбандии шабонарӯз аз шомгоҳ то нимашабо *ависрутримгоҳ* ва аз бомдод то нимрӯзро *ҳовангоҳ* номиданд. Гоҳи аз нимашаб то бомдод, яъне то оғози гоҳи аввал (*ҳовангоҳ*) номуайян боқӣ мондааст» [9, с. 110]. Шарқшиноси рус О.М. Чунакова дар таъя бар «Бундаҳишн» менависад: «Дар ҳафт моҳи тобистон шабонарӯз аз панҷ баҳш иборат аст: бомдод – баҳши *ҳован*, *рапитвин*, *узерин*, *абисрутрим* ва *ушаҳин*. Вале дар зимистон чор баҳш мешавад: аз бомдод то узерин – *ҳован* хонда мешаванд» [16, с. 236]. Яъне, дар зимистон гоҳҳои *ҳован*, *узерин*, *абисрутрим* ва *ушаҳин* мавҷуд буда, гоҳи *рапитвин* ҳисоб намешавад.

Насрониҳо шабонарӯзиро ба чор лаҳза ҷудо кардаанд: тулуи офтоб, нуқтаи баландтарини рӯз, ғуруби офтоб ва нимаи шаб. Яке аз сайёҳони аврупоии асри XVIII бо номи Горребоу, доир ба Исландия маълумот дода, тибқи мушоҳидаи ӯ исландӣҳо рӯзро ба 10 лаҳза ҷудо намудаанд. Мардуми араб бошанд, шабонарӯзиро ба 7 лаҳза ҷудо намудаанд: «тулуи офтоб, самтурраъс (нисфуннаҳор), ғуруби офтоб, шом (нимторикӣ), шаб, бонги аввали хурӯс ва бомдод. Дар байни мардуми рус низ асосан чор лаҳзаи шабонарӯзӣ маъмул мебошад: утро «субҳ», день «рӯз», вечер «беғоҳ», ночь «шаб» [9, с. 115].

Ҳамин тавр, андешаи мардумони қадимтарин тамаддунҳои олам, аз қабилҳои Миср, Чин, Ҳинд, Эрон, Майя, Юнон, Рим асоси ҳисоби дақиқи шабонарӯзӣ дар замони муосир гардидааст. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки мардумони қадим барои дақиқ намудани лаҳзаҳои шабонарӯзӣ вожаҳои муайянро истифода бурдаанд, ки чунин навъи гоҳшуморӣ дар тамоми забонҳои олам мавҷуд буда, то замони мо омада расидааст.

Фасли дуюм «**Вақт/замон – категорияи умумии тасвири илмӣ ҷаҳон**» номгузорӣ шудааст. Дар ин фасл масъалаҳои умумии марбут ба тасвири илмӣ ҷаҳон доир ба вақт ҳамчун объекти муҳими таҳқиқоти илмҳои гуногун мавриди таҳлил қарор дода мешавад.

Вақт/замон чузбӣ ҷаҳонбинии муосирро ташкил дода, яке аз категорияҳои асосии ҷаҳони воқеӣ маҳсуб меёбад. Муҳақиқони соҳаҳои гуногун вақтро ҳамчун мавзӯи муҳими илмҳои фалсафа, физика, табиатшиносӣ, равшаншиносӣ ва забоншиносӣ масъалагузорӣ намудаанд.

Аммо дар забоншиносӣ ин масъала дар робита бо фалсафа ва физика баррасӣ мешавад. Чунончи, Т.И. Дешериева доир ба ин масъала андешаи худро ба таври зер баён мекунад: «Ҷанбаи забонии категорияи замон ё замони забонӣ (лингвистӣ)-ро мо маҷмуи роҳҳои тавассути забон ифодашавандаеро меномем, ки моҳияти ҷанбаҳои физикӣ ва фалсафии категорияи баррасишавандаро баён менамояд. Мо ба он маъно ҷанбаи забониро тобеи ҷанбаҳои физикӣ ва фалсафӣ меномем, ки мазмуни охири (яъне *фалсафӣ*: Р.К.) бо ёрии забон тасвир мешавад. Яке аз вазифаҳои забоншиносӣ равшан ва ба низом даровардани истилоҳоти замонӣ дар он мавҷудбуда мебошад, ки дар онҳо номувофиқӣ, номуайяни ва ҳатто мантиқӣ аксаран мушоҳида мешавад» [5, с. 111].

Аз ин рӯ, дар забоншиносӣ қолабҳои гуногуни замон дар робита бо забонҳо, фарҳангҳо, ҷаҳоншиносӣ, осори бадеӣ (назми ва насри), мавриди таҳлил қарор гирифтаанд [8].

Дар таҳқиқоти муҳақиқон вақт ва ё замон ҳамчун «категорияи бунёдии тасвири илмӣ ҷаҳон маҳсуб ёфта, яке аз

муҳимтарин унсурҳои тасвири забонӣ ё тасвири «сода»-и ҷаҳон аст» [11, с. 146]. Ин аст, ки Е. С. Яколева вақтро «ҷойи ҳодиса, номи дигари зиндагӣ» меномад [18, с. 55].

Вақт дар тасвири забонии ҷаҳонро замони лингвистӣ меноманд, ки он маҷмуи роҳҳои ифодаи моҳияти ҷанбаҳои физикӣ ва фалсафии замон аст.

Муҳаққиқи мазкур замони лингвистиро ба 3 гурӯҳ тақсим мекунанд: *замони грамматикӣ*, ки дар навбати худ ба замонҳои морфологӣ ва синтаксисӣ ҷудо мешаванд, *замони лексикӣ* ва *замони контекстуалӣ (матнӣ)*.

Ҳамин тавр, «дар забоншиносӣ вақт ҳамчун категорияи инсонмарказӣ (антропосентрӣ) – забон бо замони идрок амал мекунанд. Шахс дар ҳаёти ҳаррӯза вақтро тавассути эҳсосоти субъективии худ дарк мекунанд. Барои ҳар яки мо вақт муҳим аст, зеро «ҳаёти мо дар он ҷараён дорад ва баъзе воқеаҳо бо онҳо якҷоя иваз мешаванд» [7, с. 139].

Дар фасли сеюм – **«Таҷассуми «вақт/замон» дар тасвири забонии ҷаҳон»** ба масоили марбути тасвири забонии ҷаҳон тавачҷуҳ шудааст. Зикр мегардад, ки тасвири забонии ҷаҳон ё худ забони лингвистӣ ин тасвире мебошад, ки дар фаҳму забони мардум қолаби азалии худро гирифтааст. Ин қолаб бар асоси таҷрибаи тулонии мардум ташаккул ёфтааст. *Вақт/замон*, ҳамчун ҷузъи ҷаҳонбинии муосир, дар фаҳму идроки мардуми олам якхела таҷассум меёбад, аммо дар забон тасвири ҷудогонаи худро дошта, ба таври гуногун баён мегардад. Аз ин рӯ, агар илмҳои дигар *замонро* категорияи универсалӣ ва серпахлу ба қалам диҳанд ҳам, аммо дар забоншиносӣ онро як категорияи алоҳида эътироф кардаанд ва он дорои қолабҳои алоҳидаи худ мебошад. Бояд зикр кард, ки иддае аз забоншиносони Аврупо дар ибтидои асри XX кӯшиш мекунанд, ки барои низоми *вақт/замон* ангорае таҳия намоянд, ки он шаклҳои замонино тасвир намуда, барои тамоми забонҳо якнавохт ва ҳамгун бошад. Чунин кӯшишҳо дар асарҳои О. Есперсен, Н. Хорнштейн, Х. Рейхенбах, А. Прайер, Б. Комри ва дигарон баръало ба назар мерасад. Аз ҷумла, О. Есперсен вақтро ба асосӣ ва тобеъ ҷудо карда, тарзи

ифодашавии онро дар забонҳои гуногун дида мебарояд. Х. Рейхенбах бошад, мафҳуми «лаҳзаҳои вақт»-ро пешниҳод намуда, онро барои гурӯҳбандии замони грамматикӣ истифода мекунад. «Лаҳзаҳои вақт», ба андешаи ӯ, иборатанд аз таркибҳои: лаҳзаи воқеа, нутқ ва нақл. Н. Хорнштейн замонҳои феълиро бар асоси синтаксис таҳлил намуда, лаҳзаи замони лингвистиро муайян мекунад.

Дар забоншиносӣ замони лингвистӣ ҳамчун категория дар феъл шарҳ дода мешавад [3, с. 94].

Аввалин кӯшишҳо барои шарҳ додани замон ҳамчун яке аз категорияҳои грамматикӣ феъл бо истифода аз мисоли забонҳои мушаххас дар асарҳои забоншиносони қадим, асримиёнагии Аврупо ва дигарон анҷом ёфтаанд.

Дар баробари ин, вижагиҳои қолабҳои *замон* тавассути таҳлили муқоисавӣ маълум мешаванд. Онҳо, ба андешаи Е. С. Яковлева: «Бо вучуди шабоҳати берунӣ дар ташкили силсилаи синонимҳои вожаҳои замон... мафҳумҳои гуногуни замонро ифода меkunанд» [18, с. 195]. Масалан, дар забони тоҷикӣ тақсими вақти рӯз: *бондод, аср, пешин, шом ва шаб (ё вақти хуфтан)* [9] ба лаҳзаҳо ҷудо мешавад. Дар забони русӣ низ рӯз ба давраҳо тақсим мешавад [17, с. 56-58], дар забони англисӣ бо номи бевоситаи худӣ ҳодиса ифода кардани замон табиист [18, с.195].

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони болозикр масъалаи замон дар забон, ё замони лингвистӣ хеле мураккаб ва бисёрҷанба аст. Мафҳуми *замон/вақт* дар забонҳо ва фарҳангҳои мардуми дунё гуногун тафсир мешавад, аз ин сабаб тафсирҳои мухталифи мафҳуми мазкур ба вучуд омадаанд.

Албатта, зикр бояд кард, ки тасвири забонии ҷаҳон ҷузъи тасвири ҷаҳон мебошад. Ба воситаи тасвири забонии ҷаҳон мо таҷрибаи чандинасраи мардум, яъне замони аз сар гузаронидаи соҳибони забонро дарк хоҳем кард. Мисоли онро метавонем аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ оварем, ки 10 аср пеш таълиф ёфтааст. Чунончи, дар «Шоҳнома» ибораи «*бонги хурус*» чандин маротиба таъкид шудааст, ки ин ибора таъкид ба *огози рӯз ё бондод* аст, ки

ҳанӯз ҳам дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ дар истифода қарор дорад:

*Ба ҷанговарон гуфт: «Чун захми кӯс
Барояд ба ҳангоми **бонги хурӯс**,
Шумо бархурӯшеду андарниҳед,
Саронро зи хун бар сар афсар ниҳед»* [31, с. 452].

Ва ё:

*Чу пинҳон шуд он чодари обнӯс,
Ба гӯш омад аз дур **бонги хурӯс*** [31, с. 411].

Дар байтҳои боло тасвири яке аз гоҳҳои шабонарӯзӣ – *огози рӯз, субҳи барвақт* инъикос ёфтааст, ки симои онро мо дар забон тавассути ибораи «бонги хурӯс» мебинем.

Ҳамин тавр, дар доираи тасвири забони лаҳзаи як шабонарӯз мақоми махсуси худро дорад, ки он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарзи ҳоси ифодашавии худро соҳиб мебошад.

Фасли чоруми боби якум «**Доир ба тарҷумаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ**» номгузорӣ шудааст. Зикр бояд кард, ки дар диссертатсия лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар асоси «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ва тарҷумаҳои он муқоиса ва баррасӣ мегарданд. Бинобар ин, дар фасли мазкур, пеш аз ҳама, доир ба тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ маълумот дода мешавад.

Нахустин тарҷумаи англисии «Шоҳнома», ки барои аврупоӣён онро муаррифӣ мекунад, аз ҷониби Виллям Љонс (асри XVIII) анҷом меёбад.

Ҳамчунин, муҳаққиқони машҳур Иоганн Волфганг Гёте (1749-1832), Йозеф фон Ҳаммер-Пургштал (1774-1856), Теодор Нёлдеке (1836-1930), Љеймс Аткинсон (1780-1852) (тарҷумаи достони «Рустам ва Сухроб»-ро соли 1829 анҷом додааст), Эдвард Гренвил Браун (1862-1926), Жюл фон Мол (1800-1876) (тарҷумаи «Шоҳнома»-ро ба забони фаронсаӣ анҷом додааст)) низ тавонистаанд, ки Фирдавӣ ва «Шоҳнома»-и ӯро ба аврупоӣёнро муаррифӣ кунанд.

Аввалин тарҷумаи воқеан «мукаммали «Шоҳнома»-ро ба забони англисӣ бародарон Артур Љорч Уорнер ва Эдмонд

Уорнер» [20, с.117] омода кардаанд. Артур Чорч Уорнер, ки дар аввали солҳои 1860-ум дар Оксфорд забонҳои Шарқ, аз ҷумла забони форсиро аз худ мекунад, даст ба тарҷумаи «Шоҳнома» мезанад. Вале дар моҳи апрели соли 1903 Артур Чорч Уорнер ногаҳон аз олам даргузашт. Баъдан, кори ӯро бародараш Эдмонд Уорнер давом дода сарсухан ва шарҳу эзоҳҳои «Шоҳнома»-ро менависад ва дар байни солҳои 1905 ва 1925 тарҷумаи пурраи асарҳоро дар нӯҳ чилд нашр мекунад.

Тарҷумони дигари «Шоҳнома» шоири англис Базил Бантинг (1900-1985) буда, ӯ мутарҷими дараҷаи баланди адабиёти форсӣ маҳсуб меёбад. Тарҷумаҳои дostonҳои «Шоҳнома», ки аз ҷониби ӯ анҷом ёфтаанд, хеле бофасоҳат ва озод буда, дар шаклҳои гуногуни шеърӣ тарҷума шудаанд.

Рубен Леви (1891-1966) – тарҷумони англисзабони «Шоҳнома» мебошад, ки тавонистааст онро хеле сода ва дастрас тарҷума кунад. Рубен Леви «Шоҳнома»-ро ба наср ва танҳо ҷо-ҷо ба назм тарҷума кардааст.

Тарҷумаи ӯ соли 1967 пас аз маргаш аз ҷониби Амин Банани ҷоп мешавад, ки барои замони муосир яке аз тарҷумаҳои беҳтарин маҳсуб меёбад.

Ниҳоятан, беҳтарин тарҷумаи «Шоҳнома», ки дар забони англисӣ амалӣ шудааст, ин тарҷумаҳои шоир ва мутарҷими англисзабон – донандаи хуби «Шоҳнома» Дик Дэвис мебошад. Ӯ соли 1992 «Достони Сиёвуш»-ро, ки яке аз дostonҳои беҳтарини «Шоҳнома» маҳсуб меёбад, бо маҳорату салиқаи хеле баланд дар шакли шеърӣ сафед тарҷума мекунад. Ин тарҷумаи ӯ беҳтарин тарҷума дар миёни ҳамаи тарҷумаҳои «Шоҳнома» шинохта мешавад. Дик Дэвис асосан дostonҳои «Шоҳнома»-ро мукамал бо интихоби беҳтарин абёт дар шакли насрӣ тарҷума намуда, дар ду наشري гуногун онро ҷоп мекунад. Нашри аввали тарҷумаҳои Дик Дэвис солҳои 1998-2004 ҷоп шуда, он аз се чилд иборат мебошад.

Нашри дуюм, ки соли 2006 ба вуқӯъ омадааст, матни пурраи тарҷумаи Дек Дэвисро пешкаш мекунад. Ин нашр аз ҷониби

рӯзномаи «Washington Post» ҳамчун яке аз беҳтарин китобҳои соли 2006 интихоб шудааст.

Ҳамин тавр, дар боби аввал андешаи муҳаққиқон доир ба лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ баён гардида, вижагиҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марида таҳлил қарор гирифтааст.

Боби дуюм – «Таҳлили лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» аз 4 фасл ва зерфаслҳо иборат мебошад. Дар боби мазкур таваҷҷуҳ ба вижагиҳои забонӣ ва фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикию англисӣ дода шуда, дар он бахусус, хусусиятҳои лексикии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, ифодаи онҳо дар таркиби воҳидҳои забонию фарҳангии забонҳои таҳқиқшаванда мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад.

Фасли якуми боби мазкур **«Воҳиди ҳисоби шабонарӯзӣ дар забону фарҳанги мардуми тоҷик ва англис»** номгузорӣ шудааст. Дар фасли мазкур асосан танифоти мавзуии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ сурат мегирад. Зикр мегардад, ки оғози даври шабонарӯзиро мардуми тоҷик аз пайдоиши сапеда (шафақ), яъне аз замоне, ки ҷавро аз гандум дар кафи даст шинохта тавонистанд, меҳисобанд.

Ҳарчанд дар тасвири илмӣ як даври шабонарӯз аз соати дувоздаҳи шаб то дувоздаҳи шаби дигарро ташкил медиҳад, вале дар тасвири омиёнаи мардум он ба таври дигар нақш бастааст. Чунончи, ба андешаи Матробиён С.Қ.: «дар тасаввуроти динии бархе аз тоҷикон **рӯз** баъд аз намози пешин тағйир меёбад. Бархе аз мардум аз оғози рӯз ва баромад (тулуъ)-и офтоб то фуру рафтани (ғуруб)-и он ва аз он пас оғози шаб, шаб ва то боз оғози рӯзи дигарро як даври **шабонарӯзӣ** меҳисобанд» [10, с. 117]. Ин лаҳзаҳо бо вожаҳои махсус ифода мешаванд, ки забонҳои гуногун онҳоро дар худ ҳифз намудаанд.

Вожаҳои марбут ба гоҳҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои инъикоскунандаи тахайюлотии ниёгони соҳибзабонон маҳсуб меёбанд. Ба андешаи Т.В. Сивян «даври шабонарӯзии замон муҳимтарин ҷузъи ифодакунандаи тасвири муҳити атрофи инсоният ба шумор меравад» [15, с. 116-117].

Дар фарҳанги тоҷикон тарзи ҳисоби қисматҳои рӯз аз фарҳанги англисҳо фарқ мекунад. Дар забони тоҷикӣ оғози замони лаҳзаҳои шабонарӯзӣ (қисмҳои рӯз) бо вожаҳои зер ифода ёфтаанд:

- *бомдод, бом, субҳ, саҳар, пагоҳ* (аз оғози рӯз то баромади офтоб);
- *чошт* (аз баромади офтоб то соати 11);
- *нисфирӯзӣ, нимрӯз, пешин* (соати 12-и рӯз);
- *беғох, шом* (аз ғуруби офтоб то оғози шаб);
- *шаб* (аз замони торик шудани ҳаво то бомдод)
- *ними шаб/нимшаб, баробаршаб* (соати 2-и шаб).

Дар забони англисӣ оғози замони лаҳзаҳои шабонарӯзӣ (қисмҳои рӯз) чунин шуморида ва ифода меёбад:

- *Dawn* – бомдод, шафақи офтоб;
- *Morning* – субҳ, саҳар (аз нисфи шаб то нисфирӯзӣ)
- *Midday, Noon* – нисфирӯзӣ (соати 12:00)
- *Afternoon* – баъд аз нисфирӯзӣ то беғох (12:00 то 18:00)
- *Evening* – беғох, шом (аз соати 18:00 то 00:00)
- *Dusk* – нимторикӣ, вақти говгум, шом
- *Midnight* – нимшаб, нисфи шаб, нимашаб (соати 00:00)

Дар забони англисӣ дар баробари вожаҳои мазкур, ки барои ҳисоби лаҳзаҳои шабонарӯзӣ истифода мешавад, инчунин вожаҳои зер низ ҳамчунин ифодакунандаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ мавриди истифода қарор доранд:

- *daybreak* ['deɪbreɪk] – бомдод, субҳ, шафақи субҳ, оғози бомдод
- *sunrise* ['sʌnrɪz] – баромад, тулуи офтоб
- *daytime* - ['deɪtɪm] – вақти рӯз, рӯзона
- *day* [deɪ] – рӯз
- *noon* [nuːn] – нисфирӯзӣ, нимрӯз
- *sunset* ['sʌnsɛt] – ғуруби офтоб
- *night* [naɪt] – шаб, шабона

Бояд қайд кард, ки дар забон ва фарҳанги англисзабонон мафҳуме чун «шабонарӯзӣ»-и тоҷикӣ мавҷуд нест, балки аз рӯйи тасаввуроти англисҳо замон аз *рӯзу шаб* иборат аст, ки дар

тафаккури онҳо «*day and night*», «*twenty-four hours*» ё «*times of the day*» (яъне, лаҳзаҳои шабонарӯзӣ) номида мешавад. Лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври гуногун ифода меёбанд. Асосан, соҳибони забони англисӣ шабонарӯзиро ба 4 қисмат ҷудо мекунанд:

1) **morning** (аз оғози бомдод то соати 12-и рӯз). Дар ин лаҳзаи шабонарӯзӣ мардум саломӣ «*Good morning!*» истифода мебаранд. 2) **afternoon** (аз соати 12-и рӯз то вақти ғуруби офтоб). Ибораи «*Good afternoon!*» дар ҳамин лаҳзаи рӯз истифода мешавад. 3) **evening** (аз ғуруби офтоб то аввали шаб). Дар ин лаҳзаи рӯз дуруди «*Good evening!*» истифода мегардад. 4) **night** (аз аввали шаб то бомдод), ки дар марҳилаи шабонарӯзи ибораи «*Good night!*» истифода мегардад. Бояд таъкид кард, ки «вожаҳои «*day*» ва «*night*» дар маҷмӯъ дар тафаккури забони англисӣ ба таври дигар ҳисобӣ мешавад. Дар фарҳанги англисӣ дар чунин маврид дарозии шабонарӯзиро ба ду қисмат ҷудо мекунанд: рӯзона (**day**) ва шабона (**night**). Дар забони англисӣ таркиби **day and night** барои ифодаи «шабонарӯзӣ» дар аксари маврид танҳо бо вожаи **day** истифода мешавад» [21, с. 103].

Воҳидҳои асосии ҳавзаи маъноии шабонарӯзро дар забони тоҷикӣ вожаҳои *бомдод ё субҳ – рӯз – бегоҳ – шаб* ташкил медиҳанд, ки як даври шабонарӯзро ба чор ҳисса тақсим мекунанд. Вале чунин тақсимои гӯҳҳои шабонарӯз ба фаҳмиши имрӯзаи ҳиндуаврупой хос аст. Дар фаҳмиши мардуми тоҷик ҳанӯз аз даврони қадим панҷ гӯҳ ё панҷ қисми шабонарӯз мавҷуд аст.

Чунончи, дар забони порсии миёна гӯҳҳои шабонарӯзӣ чунин номгузорӣ шудаанд: *bāmdād, nēmrōz, ēwarag, šām, nēmšab* [12, с. 103]. Ҳамин гӯҳбандии шабонарӯзӣ минбаъд низ идома ёфта, бештар ҷанбаи диниро касб намудааст.

Дар забони тоҷикӣ лаҳзаҳои ҷудогонаи шабонарӯзӣ вобаста ба тасвири динии мардум бо вожаҳои *бомдод, пешин, аср, шом, хуфтан* ва вобаста ба тасвири муқаррарӣ бо вожаҳои *бомдод, ҷошт, нимрӯз, бегоҳ (шом) ва шаб* ифода меёбад, ки ба оғози равшанию ҳаракати офтоб ва моҳ иртибот доранд. Дар баробари

ин ҳисоби омиёнаи вақт дар байни мардуми тоҷик маъмул мебошад. Масалан, барои ифодаи лаҳзаи **бомдод** ибораю вожаҳои **фарёди хурӯс, хурӯсбонг, мургчикӣ, кали азон, калл(а)и азон, вақти намоз, субҳидам, вақти саҳар** ва ғ. истифода меkunанд.

Ҳамин тавр, ҳарчанд тақсимоти лаҳзаи шабонарӯзи дар фарҳанги тоҷикону англисҳо гуногун аст, аммо дар маҷмӯъ аз ҳамаи 4 гоҳ (ё лаҳза)-и асосӣ ташкил меёбанд. Аз ин рӯ, вобаста ба ҳамаи 4 гоҳ вожаву ибораҳоро, ки дар забонҳои муқоисашаванда истифода мегарданд, мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Дар фасли дуёми боби мазкур – «**Лаҳзаи аввали шабонарӯзӣ: Аз бомдод то баромадани офтоб дар забонҳои муқоисашаванда**» вижагиҳои лексикӣ марбут ба лаҳзаи аввали шабонарӯзӣ, ки аз бомдод то тулуи офтобро дар бар мегиранд, баррасӣ мегардад. Зикр мешавад, ки ин гоҳи шабонарӯзӣ дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳои: *бомдод, бом, бомдодон, сапеда, сапедадам, пагоҳ, саҳар, саҳаргоҳ, субҳ, субҳидам, дами рӯз, субҳи содиқ, субҳи козиб, аввали субҳ, оғози субҳ, дами субҳ, субҳи нахуст, субҳгоҳ, субҳгоҳӣ, дамидани субҳ, чошнии субҳ, субҳи барвақт, чоки рӯз, бонги хурӯс* ва монанди инҳоро дар бар мегирад [10, с. 117]. Ҳамчунин, дар забони англисӣ гоҳи мазкур вожаву ибораҳои зеринро доро мебошад: **dawn** «бомдод», **crack of dawn** «чоки рӯз», **cockcrow** «бонги хурӯс», **crepuscular** «субҳи барвақт ё шомӣ бевақт», **daybreak** «бомдод», **dayspring** «субҳ», **dewfall** «субҳ / шом», **dimmy** «бомдод», **diurnal** «рӯзона», **first light // first thing** «бомдод», **gloaming** «аввали рӯз // шом», **in the cold light of day low tide** «аз бомдод то офтобрас», **matutinal** «оғози бомдод, субҳи барвақт», **midmorn** «саҳари равшан», **morning** «саҳар», **nocturnal** «саҳари барвақт», **solrise** «офтобрас», **sparrow-fart** «бомдод», **twilight** «субҳидам».

Дар асоси муқоиса маълум мегардад, ки андешаи мардумони забонашон муқоисашаванда ба ҳам хеле наздик буда, дар тасвири гоҳи аввал (аз бомдод то тулуи офтоб) ва дар тақсими лаҳзаҳои он вожаву ибораҳоро истифода намудаанд, ки

таърихан дар забонҳои муқоисашаванда – тоҷикиву англисӣ мавҷуд будаанд ва ё бо мурури замон дар асоси расму анъанаҳо ба ин забонҳо ворид шудаанд. Чунончи, ибораи **бонги хурӯс** дар забони тоҷикӣ таърихи хеле қадимӣ дошта, дар тафаккури мардуми тоҷик он аз Авасто сарчашма мегирад. Дар Авасто хурӯс бо номи «пародарш» зикр шуда он ҳамчун «мурғи варҷованди изадӣ ва гумоштаи изад Сурӯш бар рӯйи замин ва хешкориӣ ӯ дар бедор кардани мардумон дар сапедадамон» оварда шудааст. Яъне, чун хурӯс бонг мезанад, маънои дамидани субҳро дорад. Дар фарҳанги мардуми англис низ **cockcrow** «бонги хурӯс» оғози рӯзро ифода мекунад. Дар забони англисӣ, инчунин вожаи **matutinal** барои ифодаи «бомдод» истифода мешавад, ки он дар забони англисии қадим маънои «Худои бомдод»-ро ифода мекардааст.

Ё ин ки агар ибораҳои «**чоки рӯз**», «**чаши рӯз**» дар забони тоҷикӣ ба маънои *сапедадам* истифода шаванд, дар забони англисӣ низ ибораҳои «**crack of dawn**», «**break of dawn**» ва вожаи «**daybreak**» ба маънои бомдод, оғози рӯз фаҳмида мешавад ва маънои таҳтуллафзии вожаҳои **crack** ва **break** айнан «*роғ, чок; шикоф, тарқиш*» мебошад. Аз ин маълум мегардад, ки халқҳои забонашон муқоисашаванда тасвири ягонаи ҷаҳон доранд.

Ҳамин тавр, истифодаи шудани номҳои парандагон, чирмҳои осмонӣ, персонажҳои афсонаҳо, инчунин сифатҳои муайян дар ифодаи лаҳзаи вақти аз бомдод то офтобрас дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз фарҳангу расму анъанаи ин мардумони забонашон муқоисашаванда маншаъ мегирад.

Фасли сеюми боби мазкур – «**Лаҳзаи дувуми шабонрӯзӣ: Аз баромади офтоб то ғуруби он дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад. Дар фасли мазкур зикр мегардад, ки лаҳзаи дувуми шабонрӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби офтоб дар забонҳои муқоисашаванда дорои вожаву ибораҳои махсуси худ буда, дар тафаккури забони ҳарду мардум ифодаҳои муайянро инъикос менамоянд. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи намудани ҳамин ҳангом вожаҳои ибораҳои *офтобрас, офтоббаро, расидани офтоб, баромадани офтоб, ғуруғи офтоб (хуршед)*,

тулуи офтоб (*хуриед*), як найза баланд шудани офтоб, *чошт*, *чоштгоҳ*, *наҳор*, *нисфирӯзӣ*, *нимрӯзӣ*, *ба қиём омадан* (*ё расидан*)-и *офтоб*, *пешин*, *гармгоҳ*, *офтобнишаст*, *нишастан*, *паридан*, *фуру рафтани офтоб*, *ғуруби офтоб*, *расидани офтоб* ба *ҷойе* ва *ғайра* истифода мешаванд. Дар забони англисӣ ҳам вожаву ибораҳои муайяни барои ифодаи ин ҳангом қорбурд мегарданд. Чунончи, **sunrise** // **sunup** «тулуи офтоб», **canonical hours** «соати ибодат», **brunchtime** «чошт», **daytime** «рӯзи равшан», **european morning** «пагоҳирӯзии аврупоиҳо», **undertide** «чошт», **foreday** «чошт», **afternoon** «пешин», **arvo** «пешин», **bankers' hours** «соати бонкдорон» (10:00-15:00), **midday** // **midnoon** «нисфирӯзӣ» (12:00), **lunchtime** «нисфирӯзӣ», **high noon** «нисфирӯзӣ», **undermeal** // **undern** «нисфирӯзӣ», **midafternoon** «нисфирӯзӣ» (14:00 - 16:00), **noon** «нисфирӯзӣ», **nones** (15:00), **teatime** «соати чойнӯшӣ», **rush hour** «соати тамбашавӣ», **beer o'clock** (17:00 ё 18:00), **brillig** «оғози хӯроки шом».

Бояд қайд кард, ки дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ, вожаву ибораҳои зиёде барои ифодаи гоҳи аз баромади офтоб то ғуруби офтоб истифода мешавад. Масалан, танҳо барои ифодаи лаҳзаи нисфирӯзӣ вожаву ибораҳои зерин дар забони мардуми англис ба қор мераванд: *midday*, *noontime*, *meridian*; *noontime acme*; *apex*; *apogee*; *capsheaf*; *capstone*; *climax*; *comble*; *crescendo*; *crest*; *crown*; *culmen*; *culmination*; *ne plus ultra*; *noontide*; *peak*; *pinnacle*; *sublimity*; *summit*; *zenith*, *apparent noon* «нисфирӯзи аён», *chronometer noon* «нисфирӯзии хронометр», *Greenwich* «Гринвич», *local noon* «нисфирӯзии маҳаллӣ», *lunar noon* «нисфирӯзӣ», *magnetic noon* «нисфирӯзии магнитӣ», *sidereal noon* «нисфирӯзии ситораҳо», *true noon* «нисфирӯзии ҳақиқӣ», *stroke of noon* «зарбаи нисфирӯзӣ», *at high noon* «дар нимаи баланд», *time before noon* «вақти пеш аз нисфирӯзӣ», *time after noon* «пас аз нисфирӯзӣ».

Мушоҳидаи лингвистӣ нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ барои ифодаи замони офтобрас то офтобнишин вожаву ибораро, қорбурд шудаанд, ки дар таркибашон вожаҳои «офтоб», «гармо (-и офтоб)», қиём (-и офтоб) ва монанди инҳо

бештар истифода мешаванд. Ин алоқамандӣ шаҳодат аз вобастагӣ ва дилбастагии саҳти мардум бо офтоб мебошад. Вале дар забони англисӣ ба чузъ аз вожаҳои **sunrise** ва **sunup**, ки «тулуи офтоб»-ро ифода мекунанд, дигар вожаву ибораҳои марбут ба лаҳзаи вақти аз офтобрас то офтобнишаст дар таркиби худ вожаи **sun** «офтоб»-ро надоранд. Баръакс, дар таркиби вожаву ибораҳои марбут ба ин марҳилаи вақт бештар вожаҳои алоқаманд ба хӯрок ва хӯрокхӯрӣ истифода мешаванд.

Фасли чоруми боби мазкур – «**Лаҳзаи сеюми шабонрӯзӣ: Аз нишастии офтоб то фарорасии шаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» номгузорӣ шудааст. Лаҳзаи сеюми шабонрӯзӣ: аз нишастии офтоб то фарорасии шаб, ҳарчанд марҳилаи камтари вақт бошад ҳам, аммо дар забонҳои муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ дорои вожаҳои махсусе мебошанд, ки онҳо ишора танҳо ба ҳамин лаҳзаи вақт мекунанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳои: *беғох, беғохирӯзӣ, беғохон, говгум, нимторикӣ, намози шом (намозшом), шом, шомгоҳ, шомгоҳон* ифода кунандаи лаҳзаи вақти аз нишастии офтоб то фарорасии шаб мебошанд. Ба мавриди истифодаи вожаҳои мазкур агар таваҷҷуҳ намоем, вожаҳои «беғох» ва «шом» меҳвари асосии ифодаи ин лаҳзаи вақт мебошанд, ки ҳарду вожа сирф тоҷикӣ буда, маънои «*вақт, замон*»-ро ифода мекунанд.

Дар забони англисӣ бошад, ифодакунандаи лаҳзаи аз нишастии офтоб то фарорасии шабро вожаву ибораҳои **sundown** (офтобнишаст), **sunset** (офтобнишаст), **evening** (беғох), **eve /even/eventide**; (арафа), **forenight** (нимторик), **dusk** (нимторикӣ), **dinnertime** (вақти хӯроки шом), **dimpsey** (нимторикӣ), **crepuscular // crepuscule** (шомӣ бевақт), **blue hour** (соати кабуд), **golden hour** (соати тиллоӣ), **gloaming** (аввали шаб ё рӯз), **last thing** (охири рӯз), **mealtime** (вақти хӯрокхӯрӣ), **mirkning** (охири шом), **predarkness** (беғох), **wine o'clock** (вақти истироҳат), *owl-light; twilight, soiree, equalizing, equaling, equalling, equating, equalising, equalling, flattening, flushing, laying, leveling, levelling, levelling, planing, smoothening, smoothing, squaring* ва ғайра ташкил медиҳанд. Агар ба маънои вожаҳои марбут ба гоҳи сеюми

шабонрӯзӣ: аз нишастӣ офтоб то фарорасии шаб дар забони англисӣ диққат диҳем, маълум мегардад, ки аксари вожаҳо таъкид аз вақти хӯроки бегохирӯзӣ ва баъдан дараҷаи фарорасии ториқӣ доранд.

Дар фасли панҷуми боби мазкур, ки «**Лаҳзаи чоруми шабонрӯзӣ: Аз аввали шаб то бомдод дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад, вижагиҳои лексикӣ марбут ба лаҳзаҳои охири шабонарӯзӣ, ки аз аввали шаб то бомдодро дар бар мегиранд, баррасӣ мегардад. Зикр мешавад, ки дар ғоҳи чоруми шабонрӯзӣ: аз аввали шаб то бомдод, ки асосан ҳоким моҳу ситораҳо мебошанд, дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ соҳибзабонон вожаву ибораҳои зиёд истифода мекунанд, ки муайянкунандаи ҳамин лаҳзаҳои вақт мебошанд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ барои ифодаи ин лаҳзаҳои вақт вожаву ибораҳои зерин мустаъмал мебошанд: *аввали шаб, бевақтии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, нимашаб, дили шаб, шабонгаҳ//шабонгоҳ, поси шаб, вақти ҳоби ширин, охири шаб, шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ*.

Дар забони англисӣ барои муайян намудани ин лаҳзаҳои вақт вожаву ибораҳои зерин мавриди истифода қарор доранд: **dark** (аввали шаб), **crepusculum** (вақти баъд аз шом), **nightfall** (аввали шаб), **night** (шаб), **nighttime** (вақти шаб), **bedtime** (вақти хоб), **premidnight** (пеш аз нимашаб), **zero dark thirty // 0-dark-thirty** (ними шаб), **midnight** (миёнаи шаб), **dead of night** (ними шаб), **chatzot** (нимашаб), **noon of night** (ними шаб), **postmidnight** «пас аз нимашаб», **predawn** «пеш аз бомдод», **small hours** (қариби оғози рӯз), **wee hours // wee small hours** (саҳари барвақт), **witching hour** (соати чинҳо), **stupid o'clock** (наздиқ ба бомдод), **waketime** (вақти аз хоб бедор шудан).

Бар асоси истифодаи вожаҳо муайян мегардад, ки дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳи мардум бештар ба шаб, нимаи он ва ториқӣ буда, дар таркиби вожаҳои марбут ба ин лаҳзаҳои вақт вожаи «шаб» бештар истифода мешавад. Метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ дар робита ба баромаду ғуруби моҳу ситораҳо низ ин лаҳзаҳои вақт вожаву

ибораҳои махсус дорад. Масалан, вақти баромади ситораи корвонкаш (яъне, ситораи кутб), ситораи корвонкуш (яъне, сайёраи Муштарӣ), ки ними шаб пайдо мешавад ва хеле равшан буда, ба ситораи кутб монанд мешавад. Аммо дар забони англисӣ, ҳамчунин вожаҳои мавҷуданд, ки онҳо ифодакунандаи соатҳои махсус буда, аз расму анъанаҳои мардуми англисзабон сарчашма мегиранд. Чунончи: **small hours** (қариби оғози рӯз), **wee hours** // **wee small hours** (сахари барвақт), **witching hour** (соати чинҳо), **stupid o'clock** (наздиқ ба бомдод), **waketime** (вақти аз хоб бедор шудан).

Боби сеюми диссертатсия «**Вижагиҳои муқоисаи лингвофарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он**» ном дошта, дар он хусусиятҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бар мабной «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Боби мазкур аз 5 фасл ва зерфаслҳо иборат буда, дар фасли якуми он, ки «**Тасвири вожаҳои умумистеъмоли шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва тарҷумаи англисии онҳо**» номгузорӣ шудааст, доир ба вожаҳои умумии марбут ба шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ маълумот медиҳад. Зикр мегардад, ки «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ намунаи олии таҷассуми гоҳҳои шабонарӯзӣ мебошад. Аз «Шоҳнома», ки оинаи ҳаёту рӯзгори мардуми даврони гузашта маҳсуб меёбад, доир ба фарҳанги гоҳшумории мардуми ориёнаҷод метавон иттилои фаровон ба даст овард.

Гардиши рӯзу шаб, ки як шабонарӯзро ташкил медиҳад, аз гоҳҳо (лаҳзаҳо)-и ҷудогона иборат буда, онҳо дар «Шоҳнома» тасвири худро ёфтаанд.

Вожаи «**шабонарӯз**», агар дар забони муосири тоҷикӣ дар ҳамин шакл (яъне бо миёнванди «а» вожаҳои *шабон* ва *рӯз* бо ҳам пайванд шудаанд) истифода шавад, вале дар «Шоҳнома» танҳо бо вожаи «**шабонарӯз**» бе истифодаи миёнванди «а» ифода ёфтааст. Чунин шакли истифодаи ин вожаро дар осори Рӯдакӣ низ мушоҳида метавон кард. Аз ин бар меояд, ки дар вожаи мазкур

дар замони Рӯдакию Фирдавсӣ миёнванди «а» на ихтисор шудааст, чунон ки дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» омадааст: «шабонрӯз – шакли кутоҳшудаи шабонарӯз» [с.281] аст, балки дар забони муосири тоҷикӣ ба вожаи «шабонарӯз» миёнванди «а» илова шудааст. Ҳамин тавр, дар саросари «Шоҳнома» вожаи *шабонрӯз* истифода шудааст. Чунончи:

Шабонрӯз модар зи май хуфта буд,

Зи май хуфтаву дил зи хуш рафта буд [23, с. 371].

Ҳамчунин, калимаҳои ҷуфтистеъмоли «*рӯзу шаб*», «*шабу рӯз*» ва «*рӯзу шабон*», ки маъноҳои «пайваста, доим, ҳамеша»-ро низ доранд, асосан, ба маънои «**шабонарӯз**» истифода мешаванд. Ин навъи калимаҳо дар «Шоҳнома» ба ҳарду маъно хеле зиёд қорбурд шудаанд. Чунончи,

- ба маънои **шабонарӯз**

«**Шабу рӯз** як моҳашон ҷанг буд,

Сипахро ба диҷ-дар алаф танг буд» [29, с. 424].

- ба маънои *пайваста, доим*

Сароянда бошу физоянда бош,

Шабу рӯз бо ромишу ханда бош [29, с. 406].

Дар тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома» вожаҳои ҷуфтистеъмоли *рӯзу шаб*, *рӯзу шабон*, *шабонрӯз* аз ҷониби мутарҷимон дар шакли **day and night** дар саросари матн тарҷума шудааст:

Zahhak had «Faridiin» upon his lips

Both day and night, his lofty stature bent [33, с.154].

«Чунон буд, ки Заҳҳок худ **рӯзу шаб**

Ба ёди Фаридун кушодӣ ду лаб» [23, с. 93].

Дар баробари вожаи «**шабонрӯз**» вожаҳои *замон*, *гоҳ*, *ҳангом*, *гоя*, ва *дам*, ки ифодакунандаи мафҳуми замон мебошанд, дар «Шоҳнома» ба таври васеъ истифода шудаанд. Барои ифодаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бештар вожаҳои *гоҳ*, *ҳангом*, *дам*, *гоя* ва *замон* истифода шудаанд. Албатта, истифодаи ин вожаҳо решаи таърихӣ худро дорад, ки Фирдавсӣ онҳоро дар замони худ истифода кардааст.

Дар «Шоҳнома» вожаи *ҳангом* дар баробари ба маъноҳои *даврон, айём, замон, вақт* истифода шудан, инчунин, ҳамчун вожаи ишоракунандаи як гоҳи шабонрӯзӣ корбурд мешавад. Чунончи:

*«Чу огаҳ шуд аз кори Дастони Сом,
Зи Кобул биёмад ба Ҳангоми бом»* [23, с. 255].

*Биёмад шаби тира Ҳангоми хоб,
Ҳаме ронд лашкар ба кирдори об* [23, с. 59].
*Ҳам он ҷо расидем Ҳангоми рӯз,
Чу барзад сар аз чарх гетифурӯз* [27, с. 310].
*Фиристода омад ба Ҳангоми шом,
Ба духти гиромӣ бидод ин паём* [29, с. 339].

Дар тарҷумаҳои англисӣ таркиби «ҳангоми рӯз» бо вожаи **daylight** «рӯзона» ифода шудааст:

*Ҳам он ҷо расидем Ҳангоми рӯз,
Чу барзад сар аз чарх гетифурӯз,* [27, с. 310].
We reached the place by **daylight** as the sun
The lustre of the word, rose in the sky. [36, с.193].

Дар «Шоҳнома» вожаи «*вақт*» на беш аз 10 маротиба истифода шудааст, ки он ҳам танҳо ба маънои маҳдуди ишора ба гоҳи муайяни шабонрӯз ва фасли сол корбурд шудааст.

*Бад-ин гуна он рӯз то вақти шом
Ҳамепухт Ковус савдои хом* [24, с. 59].
*Ду рухсори зебои мисли қамар,
Ду чашмаш ситора ба вақти саҳар* [25, с. 13].

Дар фасли дуҷуми боби сеюм, ки «**Инъикоси лаҳзаи вақти аз бомдод то баромадани офтоб**» номгузорӣ шудааст, вожаву ибораҳое таҳлил мешаванд, ки онҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои англисии он барои тасвири вақти аз бомдод то баромадани офтоб ба кор рафтаанд.

Дар «Шоҳнома» вожаи *бомдод* ҳам дар шакли чудоғона ва ҳам бо нишондодҳои замонии *то бомдод; аз бомдод, бомдодон (яъне, Ҳангоми бомдод); ҳар бомдод, бомдоди пагоҳ, Ҳангоми бом* ифода ёфтааст.

Дар тарҷумаи англисӣ вожаи «бомдод» бо вожаи **dawn** тарҷума шудааст. Ин вожа дар забони англисӣ маъмул буда, ба маъноҳои *бомдод*, *шафақи офтоб*, *саҳар*, *саҳаргоҳон* истифода мешавад. Он дар фарҳанги англисҳо ҳам ҳамон замонеро ифода мекунад, ки тоҷикон дар назар доранд:

Paid yearly tribute. Hearing that Sam's son

Had come, he left Kabul **at dawn** with treasure, [33, с. 256].

Чу огаҳ шуд аз кори Дастони Сом,

Зи Кобул биёмад ба ҳангоми бом [23, с. 255].

Дар «Шоҳнома» вожаҳои *сапеда*, *сапедадам* ва *сапедадамон* ҳамчун вожаҳои ифодакунандаи гоҳи аввали шабонрӯзӣ корбурд шуда, *дамидани субҳ* ё *омадани сапеда* (*сапедадам*, *сапедадамон*) бо тасвирҳои «миёни шаби тира хамид», «ҷомаи шаър бифканд шаб», «домани тирашаб нопадид шуд», «аз дидагаҳ дидабон дидан», «гоҳи бонги хурӯс», «фурӯғи ситора нопадид шудан», «аз кӯҳсор баромадани сапеда» ва ғайра нишон дода мешавад. Дар тарҷума вожаҳои *сапеда* ва *сапедадамон* низ бо вожаи **dawn** ифода ёфтаанд:

Чунончи:

Сапеда чу аз ҷои худ бардамид,

Миёни шаби тира - андар хамид [23, с.198].

Now when **the dawn** is breaking and the sun

Half risen gird upon your valiant loins [33, с. 219].

Чу бардошт парда зи неш офтоб,

Сапеда баромад, биполуд хоб [23, с.167].

Now when the veil was lifted from the sun,

As **morning dawned** and slumber passed away [33, с.199].

Сапеда чу аз кӯҳсар бардамид,

Талоя синаҳро ба ҳомун надид, [27, с. 295].

When dawn brake fore upon the mountain-tops

The outposts saw no soldiers on the plain [36, с. 183].

Сапедадамон ва бомдод баъзан дар тарҷума бо таркиби «**at day**» низ тарҷума шудааст, ки дар забони англисӣ таркиби мазкур маънои *бомдод*, *саҳари барвақт*-ро ифода мекунад.

Дар «Шоҳнома» низ *пагоҳ* гоҳи шабонрӯзист, ки аз *бомдод* то фуруғи офтобро дар бар мегирад. Он метавонад *бомдод* ё *сапедадам* номида шавад ва ё метавонад хангоми тулуи офтобро ифода кунад. Аз ин рӯ, дар «Шоҳнома» ибораҳои «*рӯзе пагоҳ*», «*фардо пагоҳ*» ва монанди инҳо хеле зиёд истифода шудааст.

Дар фарҳанги англисзабонон вожаи «пагоҳ» низ бо вожаи *dawn* ифода ёфта, ин вожа аз оғози рӯз то вақти баромади офтобро дар бар мегирад. Мутарҷимони «Шоҳнома» низ вожаи «пагоҳ»-ро бо вожаи *dawn* тарҷума намудаанд. Мисоли инро дар тарҷумаи байтҳои «Шоҳнома» дар зер дида мебароем:

Чунон буд, ки Меҳроб рӯзе пагоҳ

Хиромон биёмад аз он боргоҳ [23, с. 260].

It came to pass that at the **dawn** one day

Mihrab walked stately from the audience-chamber [33, с. 259].

Ба ҳаштум биёмад Сиёвуш пагоҳ

Або гурд Пирон ба наздики шоҳ [25, с. 19].

The eighth day Siyawush with brave Piran

Approached the king **at dawn** for leave to go [34, с. 277].

Дар байти зер *бомдоди пагоҳ*-ро бо таркиби *дамидани субҳ* «**morning dawned**» тарҷума кардаанд, ки ҳамоно ифодакунандаи вақти бомдод ва сапедадам аст:

Бибуд он шабу бомдоди пагоҳ

Сӯи беша рафтанд шоҳу сипоҳ [30, с. 177].

He stayed that night and, when the **morning dawned**

Approached the forest with his men, whereat [39, с.77].

Дар «Шоҳнома» вожаи *субҳ* танҳо ду маротиба ба назар расид, ки он низ дар поварақи китоб дарҷ гардидааст. Эҳтимол меравад, ки ин мисраъҳо низ моли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нестанд:

Фарозандаи тоқи фирӯзафом,

Барорандаи субҳ з-айвони шом [24, с. 30]. (дар поварақ)

Ба ёди ту нӯшам ҳама рӯз чом,

Ба меҳри ту кӯшам ҳама субҳу шом [24, с. 266]. (дар поварақ)

Дар «Шоҳнома» дар тавофут аз калимаи *субҳ* вожаи *сахар* бештар (ҳамагӣ 10 маротиба) истифода шудааст. Он ҳам бошад бештар вақт дар шакли вожаи мураккаби «*сахаргах/сахаргоҳ*» бо иловаи вожаи «*гоҳ/заҳ*» корбурд шудааст ва дар тарҷумаҳо он асосан бо вожаи **dawn** ифода ёфтааст. Вале дар баъзе ҳолат мутарҷимон онро ба маънои рӯзи дигар бо вожаи **next day** низ тарҷума кардаанд. Чунончи:

They all agreed and, when they rose **next day**,
Made ready eagerly, and setting forth [34, с.108].

Сахаргах чу аз хоб бархостанд,
Бар он орзу рафтан оростанд [24, с.186-188].

Дар «Шоҳнома» ибораҳои «*бонги хурӯс*» ва «*хурӯшии хурӯс*» хеле зиёд истифода шудааст, ки лаҳзаи фарорасии гоҳи *бомдод* ё *сапедадамро* ифода мекунанд.

Дар фарҳанги англисҳо низ ҳангоми «*бонги хурӯс*»-ро ҳамчун гоҳи бомдод ва сапедадам мешуморанд. Барои ифодаи ин ҳангом дар забони англисӣ вожаву таркибҳои «**cockcrow; the time at which cocks first crow; the early morning; the first light of day**» истифода мегардад.

Дар тарҷумаи «Шоҳнома» низ ҳамин фарҳанг ва ифодаҳои забони он ба назар гирифта шуда, мутарҷимон вожаи **cockcrow**-ро бештар истифода кардаанд. Чунончи:

*Чу нома бари Сами Найрам расид,
Яке боди сард аз ҷигар баркашид.
Ба шабгир ҳангоми бонги хурӯс
Зи даргоҳ бархост овои кӯс* [23, с.403].

Whenas the letter came Sam sighed. **At cockcrow**
The sound of tymbals rose within the court, [33, с. 340].

*Чунин гуфт мӯбад, ки як рӯз Тус,
Бад-он гаҳ, ки хезад хурӯшии хурӯс* [24, с. 343].

Thus, said an archimage: **One morning** Tus
In merry pin left the Shah's gate **at cockcrow** [34, с.193].

Вожаи «*соягустард*» дар фарҳангҳои муосир зикр нашудааст. Дар «Шоҳнома» шоир вожаи *соягустардро* дар таркиби ибораҳои «соягустарди хур» ва «соягустарди шед» ба

маънои *саҳар*, замони *то шафақи офтоб* надидор шудан, истифода намудааст. Таркиби «*соя афкандани офтоб*» низ ҳамин маъноро дорад.

Дар тарҷумаҳо «*соягустард*» ва «*соя афкандани офтоб*» бо таркиби «**from dawn till shadows lengthened**» тарҷума шудааст, ки маънои байт дар ин маврид коста нашуда, баръакс тарзи ифодаи бадеии он хифз шудааст:

From dawn till shadows lengthened. In the end
The victory was Barman's, who as he rode
Hurled at Kubad a dart which struck his hip
And pierced his belt. That ancient lion-heart
Fell headlong and so passed. Then with cheeks flushed [33, с. 348].

Зи шабгир то соя афканд ҳур,
Ҳаме ин бар он, он бар ин кард зӯр.
Ба фарҷом пирӯз шуд Бормон,
Ба майдони ҷанг андаромад дамон [23, с.419].

Фасли дуюми боби мазкур ба «**Инъикоси лаҳзаи вақти аз баромади офтоб то ғуруби он**» дар «Шоҳнома» бахшида шуда, дар муқоиса ба тарҷумаҳои он мавриди таҳлил қарор мегирад. Вобаста ба ин лаҳзаи шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома» вожаҳои ибораҳои назмӣ *баромадани офтоб*, *дамидани офтоб*, *надид омадани офтоб*, *барзадани шед*, *сар барзадани офтоб*, *роз кушодани офтоб*, *тоҷ бинмудани офтоб*, *сипар баргирифтани офтоб*, *рӯй бинмудани офтоб*, *бар сипеҳр шудани офтоб*, *парда бардоштани офтоб*, *бар тахт нишастанани офтоб*, *пар густардани офтоб* ва ғайра истифода шудаанд, ки дар тарҷума дар шакли зерин оварда шудаанд: *daybreak, sunup, daylight, sun morning, morn, dayspring, aurora, dawning, sunward, sunrise, rays proceeded, the sunshine struck, the sun displayed its crown, the sun displayed its rays, the sun drew forth its sword, the sun took up its golden shield.*

Дар «Шоҳнома» шоир гоҳи *баромадани офтобро* бо таркибҳои «аз кӯҳ баромадани офтоб», «аз ҷой баромадани

офтоб» низ тасвир намудааст. Мутарчимон вобаста ба тасвири шоир ҳамин лаҳзаи рӯзро чунин тарҷума намудаанд. Чунончи:

*Чу хуршеди тобон баромад зи қӯҳ,
Бирафтанд гурдон ҳама ҳамгурӯҳ* [23, с. 282].

The warriors, when **bright Sol** rose o'er the hills,
Went to the levee of the paladin [33, с. 273].

Бояд зикр кард, ки вожаи **Sol** дар забони англисӣ реша аз забони олмонии қадим гирифта, маъноии «офтоб»-ро дорад. Дар забони скандинавиягӣ қадим низ ҳамин маъноро доштааст. *Офтоб* бо ин ном дар мифологияи олмонии қадим хусусияти таъхир дорад. Аз ин рӯ, мутарчимон низ барои вожаи *хуршед* маҳз аз калимаи **Sol** истифода кардаанд ва дар робита ба ҳамин ибораи *хуршеди тобон* ҳамчун «**bright Sol**» тарҷума шудааст. Чунончи дар дигар тарҷумаҳо низ ҳамин тавр тарҷума шудааст:

When **bright Sol showed**, and when from night's bent bow
Dawn brake, Tiis with the great men of the host [35, с. 115].

*Чу хуршеди тобанда омад надиб,
Сапеда зи ҳамми камон бардамид* [26, с. 14].

Дар «Шоҳнома» вожаи «**чошт**»-ро шоир ба маънои хӯроки пагоҳӣ, ноништа истифода кардааст. Ба ин маъно дар «Шоҳнома» бештар ибораҳои зерин кор фармуда шудаанд: *боло гирифтани офтоб, баланд шудани офтоб*.

*Чу хуршед аз парда боло гирифт,
Ҷаҳон аз саро то сурайё гирифт* [23, с. 391].

The sun unveiled itself, and held the world
From earth to Pleiades, of all the garrison [33, с. 332].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳангоми нисфирӯзӣ бо калимаи ибораҳо ва таркибҳои «*нимрӯз*», «*ними рӯз*», «*нимарӯз*», «*нимаи рӯз*», «*рӯз ним шудан*», «*баланд баромадани офтоб*» ва монанди инҳо истифода шудааст.

Аз ҷониби мутарчимон ин лаҳзаи рӯз бо вожаҳои «**noon**», «**half the day**», «**afternoon**», «**lunch**», «**midday**» ва ғайра тарҷума шудааст, ки хоси забони англисӣ буда, дар фарҳанги онҳо бо ин вожаҳо ифода ёфтани ин гоҳи рӯз фаҳмо мебошад. Чунончи:

Битозед шабгир то нимрӯз,

Набарда саворони гетифурӯз [26, с.109].

Half of our warlike, glorious cavaliers

Shall fall upon the foe from dawn till **noon** [35, с.162].

Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ мардум барои вақти ғуруби офтобро баён намудан, ибораҳои «*ба сари кӯҳ расидани офтоб*», «*ба болои кӯҳ расидани офтоб*» ва монанди инҳоро зикр мекунанд. Дар достонҳои «Шоҳнома» низ «*ба гунбад расидан*» ва «*теги гунбад расидани офтоб*» маънои ғуруби офтобро дорад, ки далели ин гуфтаҳо мисраъҳои баъдии байтҳо мебошанд. Дар тарҷумаҳо ҳамин хусусиятҳои забонӣ ба назар гирифта нашуда, ибораҳои мазкур ба маъноҳои вақти нисфирӯзӣ тарҷума шудаанд, Чунончи, дар байти аввал *хуршеди* тобон ба гунбад *расид* «**Bright Sol was high**» ва *хуршед* бар теги гунбад *расид* «**By noon**» тарҷума шудаанд, ки маънои нисфирӯзиро медиҳанд:

Чу хуршеди тобон ба гунбад расид,

Ба ҷое пайи гӯру оҳу надид [30, с. 98].

The tedious day. **Bright Sol was high**, but still.

They saw no trace of deer or onager [39, с. 26].

Аммо дар баъзе маврид вожаи «**sunset**»-ро дар тарҷума истифода кардаанд, ки маънои «ғуруби офтоб»-ро медиҳад.

Чу хуршед ғашт аз ҷаҳон нопадид,

Шабӣ тира бар рӯз доман кашид [24, с. 270].

At sunset, when night's skirt trailed o'er the day,

Came Rustam girded and intent on war [36, с. 284].

Дар фасли сеюми боби сеюм, ки «**Инъикоси лаҳзаи вақти аз нишастии офтоб то фарорасии шаб**» унвон гирифтааст, вожаву ибораҳои марбут ба лаҳзаи шабонарӯзии аз ғуруби офтоб то оғози шаб дар мисоли «Шоҳнома» ва тарҷумаҳои он таҳлил мешаванд, ки асосан вожаҳои зер мебошанд: *бегоҳ*, *бегаҳ*, *шом*, *шомгоҳ*, *шомгоҳон*.

Дар аксари байтҳо вожаи «бегоҳ»-ро мутарҷимон бо таркибҳои «**it was late**», «**there is no time**», «**time for action**», «**not the time**», «**is too late**» ва монанди инҳо тарҷума кардаанд. Чунончи:

Аз ӯ боз ғаштам, ки бегоҳ буд,

Ки шаб сахт торику бемоҳ буд [24, с. 301].

And so, I quitted him, for **it was late**,

The night was very dark, there was no moon [34, с.167].

Вожаҳои *шом*, *шомгоҳ*, *шомгоҳон* дар тарчумаҳои «Шоҳнома» бо вожаҳои **night, soiree, evenfall, vesper, eventide, nightfall, even, sunset, sundown, twilight, dusk, eve, gloaming, owl-light** тарчума шудаанд. Чунончи, дар тарчумаи байти зер ибораи «**ҳангоми шом**» бо таркиби «**at eve**» тарчума шудааст.

Фиристода омад ба ҳангоми шом,

Ба духти гиромӣ бидод ин паём [29, с. 339].

Forthwith upon Ardashir: «The envoy came

At eve and gave the noble girl that message» [39, с. 259].

Дар фасли чоруми боби сеюм – «**Инъикоси лаҳзаи вақти аз аввали шаб то бомдод**» вожаву ибораҳои *аввали шаб, бевақтии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, шабонгаҳ/шабонгоҳ, поси шаб, вақти хоби ширин, шабгир* ҳамчун мафҳумҳое инъикос ёфтаанд, ки дар тасвири мардуми тоҷик барои ифодаи миёнаи шаб қорбурд мешаванд. Ҳамин лаҳзаҳои вақт, ки дар фарҳанги тоҷикон бо вижагиҳои худ тасвирҳои гуногунро ба вуҷуд овардаанд, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ мавқеи махсус дошта, вобаста ба қору пайкори қаҳрамонони он ин лаҳзаи вақт ифода ёфтаанд.

Аввали шаб дар «Шоҳнома» бо вожаву таркибҳои гуногун ифода ёфтааст. Чунончи, оғози шабро муаллифи «Шоҳнома» бо таркибҳои *шаб омад, то шаб, тира шудани шаб, тиратар гаштани шаб, поси аввали шаб* ва монанди инҳо ифода кардааст. Аз байни мафҳумҳои боло таркибҳои *шаб омад* ва *то шаб* ҳамон марҳилаест, ки нимторик аст. Маҳз ҳамин лаҳзаро шоир дар ҳама маврид «*шаб баромад зи қӯҳ*» маънидод мекунад. Чунончи:

- *шаб омад:*

Дурафш аз дурафшу гурӯҳ аз гурӯҳ,

Гусиста нашуд, то шаб омад зи қӯҳ [27, с. 30].

Дар тарчума таркиби «**шаб омад**» бо тарзҳои гуногун ифода шудааст. Чунончи, дар тарчумаи байти зер таркиби «**шаб омад**» ба маънои «**to light him on his way**» (барои фурузон

кардани роҳ) ифода кардааст, ки дар ин ҷо мақсади шоир нофаҳмо мемонад.

Шаб омад, сӯи бог бинҳод рӯй

Сари тозиён меҳтари номҷӯй [23, с. 70].

To light him on his way, The wicked Div,

Intent on ill, dug in the garden-path [33, с.137].

Дар байти зер бошад, таркиби «**шаб омад**» бо маънои «вақте ки офтоб ғуруб кард» (**When Sol shot down**) ифода шудааст, ки ҳарчанд ҳамон маъноро ифода намоёнд ҳам, аммо маънои дақиқи лаҳзаи вақтро дода наметавонад.

Шаб омад, бад-он ҷои тира бихуфт,

Қабочомаву ҷавшанаи зер суфт [32, с. 93].

When Sol shot down its rays the enemy

That doer of div's work approached the palace [40, с. 418].

Дар байти зер мутарҷимон мақсади шоирро хеле хуб дарк карда, лаҳзаҳои вақтро хеле дуруст ва пайиҳам тарҷума кардаанд. Чунончи, **till night appeared** «то пайдо шудани шаб», **the sun set** «ғуруби офтоб», **all was dark** «ҳама (ҷо) торик буд»:

Ҳама буд то шаб намудор шуд,

Фуру рафт меҳру ҷаҳон тор шуд [26, с. 64].

Of pain and of the ancient feud. He bode.

Till night appeared. The sun set; all was dark [35, с.139].

Дар тасаввури мардум **шабонгаҳ** вақте аст, ки ба охири поси аввали шаб дохил мешавад. Дар «Шоҳнома» вожаи **шабонгаҳ** низ ба ҳамин марҳилаи вақт рост меояд. Чунончи, дар достони «Баргаштани канизакон ба назди Рудоба» таъкид мешавад:

Чунин гуфт пас бонуи бонувон

Парастандаеро, к-аз эдар давон

Ба мужда шабонгаҳ сӯи ӯ шавед,

Бигӯеду гуфтори ӯ бишинавед [23, с. 276].

Аммо муттарҷимон вожаи **шабонгаҳ**-ро ба маънои охири шаб ё шабгир, яъне пеш аз бомдод зикр намудаанд.

She spake with smiles and blushes on her cheeks,

As 'twere pomegranate-blooms, then bade one damsel:

"Be off with you **at dawn**. Take him good news,
Hear what he hath to say and say to him: [33, с. 269].

Дар байти зер низ вожаи *шабонгаҳ* ба маънои «бомдод, ё сапедадам», ки дар забони англисӣ **at dawn** хонда мешавад, тарҷума шудааст:

To sally forth. **At dawn** with heavy hearts
They reached what men in those days called " White Castle."
[33, с. 354].

Шабонгаҳ расиданд дил ноумед

Бад-он диж, ки хондандӣ онро Сапед [23, с.430].

Маврид ба зикр аст, ки дар фарҳангҳои тафсири шабро аз чор ҳисса (пос) иборат доништа, муддати як посро се соат шуморидаанд [14, с. 87], аммо дар «Шоҳнома» танҳо се поси шаб ишора мешавад. Чунончи:

*Чу бузгаиш **як пос** аз тирашаб,*

Бубастанд мардум зи гуфтор лаб [26, с.64].

*Ҷаҳон чун шаби тира **ду пос** гаиш,*

Ҳама рӯи гетӣ чу алмос гаиш [26, с.33].

Дабирон бирафтанд дил пурҳарос,

*Зи шабгир то шаб гузашта **се пос*** [31, с.356].

Вожаи **шабгир** ифодакунандаи ду лаҳзаи вақт аст: 1) сахаргоҳ, хангоми сахар, субҳи барвақт; **гоҳи шабгир** вақти сахар, вақти бомдод ва 2) шабона, хангоми шаб (*то сахар*) [14, с. 615]. Дар «Шоҳнома» низ шоир вожаи шабгирро гоҳе ба маънои *сахаргоҳ, хангоми сахар* ва гоҳе ба маънои *хангоми шаб* истифода кардааст. Чунончи, дар порчаҳои шеърӣ зер амалӣ шудани корҳо ба хангоми сахар рост меояд:

Ман акнун яке боз лашкар шавам,

*Ба **шабгир** наздики меҳтар шавам* [27, с. 68].

At daybreak to the chief, and harry back

With head erect and dight to counter thee [36, с. 46].

Вожаи **шабоҳанг** низ ифодакунандаи гоҳи муайяни вақт аст, ки он ба замони баромади ситораи кутбӣ (ситораи корвонкаш) мувофиқат мекунад. Дар «Шоҳнома» низ вожаи мазкур ба маънои шабонгоҳ корбурд шудааст:

*Чу хуришеди гарданда беранг шуд,
Ситора ба бурҷи **шабоҳанг** шуд [32, с. 45].*

Вожаи **шабгиргоҳ** низ маънои *сахаргоҳ*-ро ифода мекунад,
ки дар «Шоҳнома» хеле кам истифода шудааст:

*Ба **шабгиргоҳи** хурӯши хурӯс,
Зи ҳар сӯ ҳамехост овои кӯс [27, с. 169].*

ХУЛОСА

Пажӯҳиши ҷанбаҳои лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ имкон фароҳам овард то бо фарҳанги ҳисоби лаҳзаҳои вақт ва лексикаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошноӣ пайдо намуда, умумият ва фарқи онҳоро дида бароем. Маълум гардид, ки ҳисоби вақт дар ҳаёти мардумони дунё ҳамчун як ҷузъи фарҳанг ҳанӯз дар замонҳои ҳеле қадим ташаккул ёфтааст ва то имрӯз боқӣ мондаанд, ҳарчанд тарзу воситаҳои гуногун ва муосири он ба вучуд омадаанд.

Бояд тазакурр дод, ки пояи асосии онро вожаву ибораҳои махсус ташкил медиҳанд, ки бо унвони лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ онҳоро дар як гурӯҳи лексикӣ муттаҳид намудем. Дар диссертатсия андешаи муҳаққиқон доир ба лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ баён гардида, вижагиҳои лингвофарҳангии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марида таҳлил қарор гирифт ва ҷиҳати исботи фикр хусусиятҳои онро дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ва тарҷумаҳои англисии он дида баромадем.

Аз таҳлили мавзуи мавриди таҳқиқ ба чунин хулоса омадем:

1. Вақт яке аз категорияҳои умумии олами воқеӣ буда, ҷузъи асосии ҷаҳонбинии муосир мебошад. Доир ба вақт илмҳои физика, табиатшиносӣ, фалсафа, психология ва забоншиносӣ масъалагузорӣ намуда, он ҳамчун мавзуи муҳимми ҳар кадом илмҳои мазкур баррасӣ мешавад [5-М].

2. Дар доираи забоншиносӣ вақт ҳамчун категорияи асосии тасвири илмӣ ҷаҳон муаррифӣ шуда, он ҳамчун ҷузъи фарҳанг ва ҳамчун тасвири забонии ҷаҳон мебошад [7-М].

3. Тасвири забонии ҷаҳон тасвире мебошад, ки он бар асоси таҷрибаи ҷаҳоннаснав омӯхтаи мардум ташаккул ёфта, дар фаҳму забони онҳо нақшгузорӣ шудааст [5-М], [7-М].

4. Вақт, ки аз муҳимтарин ҷузъҳои олам ва ҷаҳонбинии муосир мебошад, ҳарчанд дар фаҳму идроки мардуми олам яхела таҷассум ёбад ҳам, аммо дар забон тасвири ҷудогонаи

худро дорад ва он ба таври гуногун дар забонҳои олам баён мегардад [5-M], [7-M].

5. Воҳиди ҳисоби шабонарӯзӣ дар забону фарҳанги мардуми тоҷик ва англис инъикоскунандаи таҳайюлотӣ ниёғони соҳибзабонон маҳсуб меёбанд. Лаҳзаҳои вақт дар тасаввуроти мардумони тоҷику англис ба ҳамдигар хеле монанд буда, воҳидҳои асосии ҳисоби онҳоро дар гузашта вожаву ибораҳои махсус ташкил медодаанд, ки онҳо то имрӯз дар забонҳои ин мардумон боқӣ мондаанд [7-M].

6. Дар забони тоҷикӣ оғози замони лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бо вожаҳои **бомдод**, **бом**, **субҳ**, **саҳар**, **пагоҳ** (аз оғози рӯз то баромади офтоб); **чошт** (аз баромади офтоб то соати 11); **нисфирӯзӣ**, **нимрӯз**, **пешин** (соати 12-и рӯз); **беғох**, **шом** (аз ғуруби офтоб то оғози шаб); **шаб** (аз замони торик шудани ҳаво то бомдод) **ними шаб/нимшаб**, **баробаршаб** (соати 2-и шаб) ва монанди инҳо ифода ёфта, ҳар яки ин лаҳзаҳо метавонанд муродифҳои худро дошта бошанд [3-M].

7. Дар забони англисӣ оғози замони лаҳзаҳои шабонарӯзӣ бо вожаҳои **dawn**; **morning** (аз **саҳар** то **нисфирӯзӣ**), **midday**, **noon** (соати 12:00); **afternoon** (баъд аз **нисфирӯзӣ** то **беғох**); **evening** (аз соати 18:00 то 00:00); **midnight** (соати 00:00) ифода ёфта, дар навбати худ онҳо метавонанд ба лаҳзаҳои хурдтар тақсим шуда, нишондиҳандаи лаҳзаҳои махсуси шабонарӯзӣ бошанд [2-M].

8. Лаҳзаи аввали шабонарӯзӣ: аз бомдод то баромадани офтоб як лаҳзаи муайяни вақтро ифода намуда, дар забонҳои муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ дорои вожаву ибораҳои ҷудогонаи худ мебошанд, ки онҳо дар иртибот ба фарҳангу расму анъанаи соҳибзабонон ба вучуд омадаанд: **бомдод** – **dawn**, **чоки рӯз** – **crack of dawn**; **break of dawn**; **бонги хурӯс** – **cockcrow**, **саҳар** – **morning**; **субҳидам** – **twilight** [4-M].

9. Андешаи мардумони забонашон муқоисашаванда ба ҳам хеле наздик буда, дар тасвири лаҳзаи аввал (аз бомдод то тулуи офтоб) ва дар тақсими гоҳҳои он вожаву ибораҳои истифода намудаанд, ки таърихан дар забонҳои муқоисашаванда – тоҷикиву англисӣ мавҷуд будаанд ва ё бо мурури замон дар асоси

расму анъанаҳо ба ин забонҳо ворид шудаанд. Чунончи, ибораи **бонги хурӯс** дар забони тоҷикӣ **cockcrow** дар забони англисӣ [6-M].

10. Истифода шудани номҳои парандагон, чирмҳои осмонӣ, персонажҳои афсонаҳо, инчунин сифатҳои муайян дар ифодаи лаҳзаи вақти аз бомдод то офтобрас дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз фарҳангу расму анъанаи ин мардумони забонашон муқоисашаванда маншаъ мегирад [2-M], [7-M].

11. Лаҳзаи дувуми шабонрӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби офтоб дар забонҳои муқоисашаванда дорои вожаву ибораҳои махсуси худ буда, дар тафаккури забонии ҳарду мардум ифодаҳои муайяно инъикос менамоянд. Дар забони тоҷикӣ барои ифода намудани ҳамин ҳангом вожаю ибораҳои *офтобрас*, *офтоббаро*, *расидани офтоб*, *баромадани офтоб* ва ғайра ва дар забони англисӣ **sunrise** // **sunup** «тулуи офтоб», **canonical hours** «соати ибодат», **brunchtime** «чошт», **daytime** «рӯзи равшан», **foreday** «чошт», **afternoon** «пешин» ва ғайра истифода мешавад [3-M], [8-M].

12. Дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ, вожаву ибораҳои зиёде барои ифодаи лаҳзаи аз баромади офтоб то ғуруби офтоб истифода мешавад. Масалан, танҳо барои ифодаи лаҳзаи нисфирӯзи вожаву ибораҳои зерин дар забони мардуми англис ба кор мераванд: *midday*, *noontime*, *meridian*; *noontime acme*; *apex*; *apogee*; *capsheaf*; *capstone*; *climax*; *comble*; *crescendo*; *crest*; *crown*; *culmen*; *culmination*; *ne plus ultra*; *noontide*; *peak*; *pinnacle*; *sublimity*; *summit*; *zenith*, *apparent noon* ва ғайра [3-M], [8-M].

13. Мушоҳидаи лингвистӣ нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ барои ифодаи замони офтобрас то офтобнишин вожаву ибораҳои, корбурд шудаанд, ки дар таркибашон вожаҳои «офтоб», «гармо (-и офтоб)», қиём (-и офтоб) ва монанди инҳо бештар истифода мешаванд. Ин алоқамандӣ шаҳодат аз вобастагӣ ва дилбастагии саҳти мардум бо офтоб мебошад. Вале дар забони англисӣ ба чузъ аз вожаҳои **sunrise** ва **sunup**, ки «тулуи офтоб»-ро ифода мекунанд, дигар вожаву ибораҳои

марбут ба лаҳзаи вақти аз офтобрас то офтобнишаст дар таркиби худ вожаи **sun** «офтоб»-ро надоранд. Баръакс, дар таркиби вожаву ибораҳои марбут ба ин марҳилаи вақт бештар вожаҳои алоқаманд ба *хӯрок* ва *хӯрокхӯрӣ* истифода мешаванд [3-М], [7-М].

14. Лаҳзаи сеюми шабонрӯзӣ: аз нишасти офтоб то фарорасии шаб, дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳоро фаро мегирад, ки меҳвари асосии ифодаи ин лаҳзаи вақт мебошанд ва бештар маъноӣ «*вақт, замон*»-ро ифода мекунанд. Дар забони англисӣ бошад, ифодакунандаи лаҳзаи аз нишасти офтоб то фарорасии шабро вожаву ибораҳои ташкил медиҳанд, ки таъкид аз вақти хӯроки бегоҳирӯзӣ ва баъдан дараҷаи фарорасии торикӣ доранд [8-М].

15. Дар лаҳзаи чоруми шабонрӯзӣ: аз аввали шаб то бомдод, ки асосан ҳоким моҳу ситораҳо мебошанд, дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ соҳибзабонон вожаву ибораҳои зиёд истифода мекунанд, ки муайянкунандаи ҳамин лаҳзаи вақт мебошанд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ: *аввали шаб, бевақтии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, нимашаб шабонгаҳ//шабонгоҳ, шабоҳанг, поси шаб, вақти хоби ширин, охири шаб, шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ*. Дар забони англисӣ: *dark, crepusculum, nightfall, night, nighttime, bedtime, premidnight, zero dark thirty // 0-dark-thirty, midnight, dead of night, chatzot, noon of night, postmidnight, predawn, small hours, wee hours // wee small hours, witching hour, stupid o'clock, waketime* [2-М].

16. Бар асоси истифодаи вожаҳо муайян мегардад, ки дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ тавачҷуҳи мардум бештар ба шаб, нимаи он ва торикӣ буда, дар таркиби вожаҳои марбут ба ин лаҳзаи вақт вожаи «шаб» бештар истифода мешавад [2-М], [6-М].

17. Лаҳзаҳои шабонрӯзӣ дар «Шоҳнома» хеле зиёд зикр гардидаанд. Шоир барои нишон додани лаҳзаҳои гуногуни вақт аз вожаҳои маъмуле, ки ҳоси гоҳҳои алоҳида аст, хеле моҳирона истифода бурдааст. Тавассути нишон додани лаҳзаҳои вақт барои

хонанда тасвири симоҳо ва ҳодисаю воқеаҳо низ хеле осон мегардад [1-М], [7-М].

18. «Шоҳнома» ҳамчун хазинаи бузурги ниғаҳдошти расму анъана ва фарҳанги ниёгон дар баробари нишон додани ҷанбаҳои фарҳангӣ, ҳамчуни рӯзгори рӯзмарраи мардумон ва одитарин тарзи ҳисоби лаҳзаҳои шабонарӯзиро нишон медиҳад [1-М].

19. Дар «Шоҳнома» вожаҳои таркибҳои зерини лаҳзаҳои шабонарӯзи хеле васеъ истифода шудаанд: *шабонрӯз, шабу рӯз, рӯзу шабон, гоҳи бонги хурӯс, гоҳи хоб, гаҳи нимрӯз, гоҳи саҳар, ҳангоми бом, ҳангоми шом, ҳангоми пешин намоз, вақти шом, вақти саҳар, ин дам, ҳар дам, як дам, чоки рӯзи сапед, гоҳи рӯзи сапед, ҳангоми рӯз, шаб, шаби дерёз, хурӯши хурӯс, бомдод, бом, бомдодон, сапеда, бомдоди пагоҳ, сапедадамон, пагоҳ, имрӯзу фардо пагоҳ, бомдоди пагоҳ, акнун, пагоҳ субҳ, субҳу шом, саҳаргаҳ, саҳаргоҳ, соягустарда хур, соягустарди шед* (ибораҳои маҷозии: *хуршеди тобон баромад зи кӯҳ, хур баромад зи кӯҳ, бардамид офтоб, хур бардамид, падид омадани офтоб, сар барзадани офтоб, забона задани офтоб, сар ниҳодани офтоб, роз кушодани офтоб, тоҷ бинмудани офтоб, тег бинмудан, ханҷар баркашидани офтоб, рӯй бинмудани офтоб, сипар баргирифтани офтоб, бар сипеҳр шудани офтоб, парда бардоштани офтоб, пар кушодани офтоб, бар тахт нишастани офтоб*), *чошт*, *чоштгоҳ* (боло гирифтани офтоб, баланд шудани офтоб), *нимрӯз* (ниме зи рӯз, наме зи рӯзи дароз, нимарӯзи дигар, рӯз як нимае, нимаи рӯз, гармгоҳ, расидани офтоб, хуршед гаиш аз ҷаҳон нопадид, хуршед баргаиш зард), *беғоҳ/бегаҳ, шом* (тира шудани шаб, тиратар гаишани шаб, поси аввали шаб), *нимашаб, ними шаб* (шаби тира, то шаби тира, наме зи тирашаб, ними шаб, тирашаб, ду пос), *охири шаб, як пос, як поси шаб, ду пос, се пос, як баҳра аз тирашаб, ду баҳра зи шаб, шабгир, гоҳи шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ* [2-М], [3-М], [6-М].

20. Вожаи ибораҳои марбут ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, ки дар «Шоҳнома» зикр шудаанд, маҳсули забону фарҳанги ниёғони мардуми тоҷиканд, ки бо забони назм оварда шудаанд. Ҳамаи ин вожаи ибораҳои ифодакунандаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз ҷониби

мутарчимон тарчума шудаанд. Мутарчимон то ҳадди зарурӣ тавонистаанд, ки тасаввуроти мардуми тоҷикро доир ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забони англисӣ тавассути тарчумаҳои «Шоҳнома» инъикос намоянд [2-М], [3-М], [6-М], [8-М].

21. Аз бойигариву имконоти забони англисӣ мутарчимон истифода намуда, аксар дар тарчума вожаҳои зарурӣ истифода шудаанд. Дар «Шоҳнома» муаллифи асар баъзан аз ташбеҳоти бадеӣ барои тасвири ягон лаҳзаи рӯз истифода бурдааст, ки мутарчимон бо истифода аз таркиби луғавии забони англисӣ ҳамгуни вожаҳоро дарёфт намуда, тарчума кардаанд. [1-М], [4-М]

22. Тарчумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, ки ҳамчун намуна барои инъикоси лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар ду забон ва фарҳанги мардумони аз назари ҷуғрофӣ ва эътиқодӣ аз ҳам дур таҳлил мешаванд, барои муқоисаи ҷанбаҳои лингвофарҳангии забонҳои муқоисашаванда маводди пурқиммате маҳсуб меёбанд [1-М], [4-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз натиҷаҳои таҳқиқот бар меояд, ки мавзуи матраҳшуда хеле доманадор буда, дар заминаи он корҳои дигари илмиро метавон ба сомон расонд. Аз ин рӯ, ҷиҳати тақмили мавзуи мавриди таҳқиқ, яъне вижагиҳои лексикаи шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва истифодаи он дар корҳои амалӣ тавсияҳои зеринро манзур менамоем:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми таҳияи фарҳангҳои тафсирий, муқоисавӣ ва этнолингвистии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди истифода қарор гиранд.

2. Маводи рисола дар таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва барномаҳои фаннии марбут ба забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва этнолингвистика судманд мебошад.

3. Аз натиҷаҳои таҳқиқ метавон дар раванди таълими фанҳои «Лексикология», «Типологияи муқоисавӣ»,

«Фразеология», «Забоншиносии фарҳангӣ» ва «Тарҷумаи бадеӣ» истифода бурд.

4. Хулосаҳо ва маводи илмӣ таҳқиқот метавонанд барои омӯзиши хусусиятҳои миллию фарҳангии воҳидҳои гоҳшуморӣ дар дигар забонҳо заминаи мусоид фароҳам оваранд.

5. Натиҷаҳои бадастомада дар таҳқиқи осори адабии классикӣ, аз ҷумла осори назму насри тоҷикию форсӣ ва муқоисаи онҳо бо тарҷумаҳои англисӣ, аҳаммияти назаррас доранд.

6. Тавсия ва натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар такмили сифати тарҷумаи матнҳои бадеӣ ва таърихӣ аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва баръакс мусоидат намоянд.

7. Маводи ҷамъовардашуда ва таҳлилшуда барои анҷом додани таҳқиқоти минбаъда доир ба хусусиятҳои семантикӣ, услубӣ ва фарҳангии лексикаи шабонарӯзӣ дар забонҳои гуногун заминаи илмӣ фароҳам меорад.

8. Натиҷаҳои рисола метавонанд дар навиштани корҳои курсӣ, рисолаҳои хатм ва таҳқиқоти илмӣ марбут ба масъалаҳои этнолингвистика ва забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун манбаи илмӣ истифода шаванд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М]. Камолидин, Р. Доир ба тарҷумаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ / Р. Камолидин // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – №4 (52). – С. 185-193.

[2-М]. Камолидин, Р. Инъикоси лаҳзаи вақти аз аввали шаб то бомдод дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он / Р. Камолидин // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – Хоруғ, 2025. – №2 (02). – С. 152-166.

[3-М]. Камолидин, Р. Инъикоси як лаҳзаи шабонарӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби он дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои англисии он / Р. Камолидин // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ ва таърих. – Душанбе, 2026. – №1 (120). – С. 162-170.

II. Мақолаҳои муаллиф дар дигар маҷмуаҳои илмӣ:

[4-М]. Камолидин, Р. Баъзе вижагиҳои тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ / Р. Камолидин // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: вазъият ва дурнамо». – Душанбе, 2023. – С. 297-311.

[5-М]. Камолидин, Р. Нигоҳи забоншиносон ба мафҳуми «вақт/замон» дар забоншиносии муосир. / Р. Камолидин // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмдҳои нав». – Душанбе, 2024. – С.337-343.

[6-М]. Матробиён, С.Қ., **Камолидин, Р.** Тасвири як гоҳи шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ // С. Қ. Матробиён, Р. Камолидин // Маҷмуаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони ««Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва ҳувияти миллӣ». – Душанбе, 2024. – С.430-443.

[7-М]. Камолидин, Р. Тафриқаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар фарҳангҳо ва забонҳои гуногуни олам / Р. Камолидин // Маводди конференсияи илми-амалии ҳаёати профессорону омӯзгорон, докторантон, магистрантон ва донишҷӯёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳти унвони «Масоили мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир». – Душанбе, 2025. – С. 229-240.

[8-М]. Камолидин, Р. Инъикоси як лаҳзаи шабонарӯзӣ: Тасвири вожаҳои умумиистеъмоли шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаи англисии онҳо / Р. Камолидин // Навиди илм. – Душанбе, 2025. – С. 223-231.

**ТАДЖИКСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ СОТИМА УЛУГЗОДА**

На правах рукописи

УКД: 809.155.0+802.0(81.2 Тадж+81.2Анг)
К-25

РАЪНОИ КАМОЛИДИН

**ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ,
ОБОЗНАЧАЮЩЕЙ МОМЕНТЫ ВРЕМЕНИ СУТОК, В
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ
«ШАХНАМЕ» АБУЛКОСИМА ФИРДАВСИ И ЕГО ПЕРЕВОДОВ)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук
по специальности 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертация выполнена на кафедре сопоставительного языкознания и переводоведения Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода

Научный руководитель: **Матробиён Саодатшо Косимзода** – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и практики языкознания Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан

Официальные оппоненты: **Мухиддинова Тахмина Хамрокуловна** – доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета

Насруddинов Сироджиддин Мохадшарипович – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни**

Защита диссертации состоится «10» октября 2026 года, в 10:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-117 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзода (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, e-mail: havas3001@mail.ru; тел: (+992) 882-89-17-17).

С содержанием диссертации и её авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода и на сайте www.dbz.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2026 года.

Учёный секретарь

диссертационного совета,

доктор филологических наук, доцент

Сохибназарзода Х. Т.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ И УСЛОВНЫХ ОБОЗНАЧЕНИЙ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФМЗТ – Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ

ФМШ – Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФГҶЗТ – Фарҳанги ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФАР – Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ

SAE – Standard Average European

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена изучению сопоставительных особенностей моментов времени суток в таджикском и английском языках.

Актуальность темы исследования. Изучение лингвистических и культурных аспектов важно во всех отношениях и способствует ознакомлению с обычаями, образом жизни и мыслями различных народов мира. Поэтому изучение лингвистических и культурных аспектов стало одним из важнейших вопросов лингвистики в современную эпоху.

Изучение лексики, обозначающей моменты времени суток, считается одним из главных аспектов лингвокультурных исследований, поскольку оно отражает языковую картину мира носителей языка в контексте их культуры.

Моменты времени суток, существующие с древних времён, считаются одним из компонентов культуры народов мира и нашли своё яркое воплощение в языке. Также моменты времени суток считаются важнейшим выразительным компонентом картины окружающего мира. Поэтому воплощение моментов времени суток в языковой картине мира является одним из вопросов, которым лингвисты уделяют особое внимание. Через лексику, обозначающую моменты времени суток можно будет распознать и понять многовековой опыт людей. В частности, они приобретают особое значение при их изучении на материале работ с историко-этнокультурными аспектами.

Лексика, связанная с моментами времени суток, в языках считается средством отражения воображения предков носителей языка.

В самом деле, лингвокультурологические исследования в сравнительном контексте позволяют определить языковую картину народов-носителей сравниваемых языков, и выявить духовные связи среди носителей языка, в том числе на примере таджикского и английского. Известно, что в таджикской лингвистике основное внимание уделяется изучению различных аспектов лексикологии, и исследуется лексика различных

профессий и сфер деятельности. Вместе с тем, особенности слов, связанных с моментами времени суток, оставались вне поля зрения исследователей, и до сих пор не проведено всестороннее научное изучение их лингвистических и культурных аспектов на примере исторических и этнокультурных работ.

В этой связи, в настоящее время сравнительное исследование и анализ лексики, описывающей моменты времени суток в таджикском и английском языках, в контексте лингвокультурных данных на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его английских переводов, обуславливают актуальность данной темы в таджикском сопоставительном языкознании. уровень исследования по научной теме

Степень исследования научной темы. Вопрос о лексических характеристиках моментов времени суток не был в полной мере изучен с точки зрения таджикского языкознания, и по этой теме можно найти вкратце лишь фрагментарную информацию.

Прежде всего, таджикский исследователь Д. Саймиддинов приводит информацию в своей работе «Лексикология среднеперсидского языка» [12] относительно порядка моментов времени суток в среднеперсидском языке и исследует различие между словами замон и гоҳ в значении времени и подчёркивает широкую семантику слова замон в отличие гоҳ: «С точки зрения выражения времени слово gāh «гоҳ» передает ограниченное значение, что можно наблюдать в ряде примеров: относительно отдельных моментов ночи и дня: nēmšab gāh «нимшаб, нимашаб» (полночь), nēmgoz gāh «нимрӯз, хангоми зухр» (полдень) [12, с.101]. Другой таджикский исследователь истории таджикского языка О.М. Чунакова, анализируя моменты времени суток в авестийском языке, упоминает о моментах (периодах) ночи и подчёркивает их различие в зависимости от времён года: «В течение семи месяцев лета сутки состоят из пяти периодов: бомдод (раннее утро) – периоды ҳован, рапитвин, узерин, абисрутрим и ушахин. Однако зимой состоит из четырех периодов: от бомдода до узери́на – считается ҳован» [16, с. 236].

Следует отметить, что в таджикском языкознании в работах С.К. Матробиёна наблюдается более подробная информация о моментах времени суток. В главе 5 своей докторской диссертации исследователь посвящает отдельный раздел под названием «Этнолингвистическая интерпретация воплощения времени (или исчисление времени) в языковой картине мира таджиков» анализу моментов времени суток, где подробно анализируются эти периоды суток. С.К. Матробиён считает, что: «Впечатление от цикла моментов времени суток, являющееся свидетельством понимания человечества в доисторические времена, прошло долгий путь в рамках различных картин мира (мифологических, религиозных, научных, философских и художественных). На разных этапах познания мира человечество создало методы определения интервалов суточного цикла посредством языкового понимания» [10, с. 110].

Также, несмотря на то что в таджикском сопоставительном языкознании не выполнено специальных работ по вопросам моментов времени суток, в научных работах отдельных исследователей, таких как У.А. Гадайбаева, Б.Д. Садирова, Н.А. Каримов, С.М. Эшназарова, вопросы времени и его выражения отражены в общих чертах.

Связь исследования с научными программами (проектами) и темами. Тема исследования разработана в связи с научными направлениями кафедры сравнительной лингвистики и переводоведения Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде на 2020-2025 годы и «Государственной программы усовершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» (с 30.08.2019, №438).

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

В диссертации цель исследования определена с учётом лингвокультурологического сопоставления лексики,

обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках, подробно рассмотрены задачи по выполнению научной работы, определение важного объекта исследования, конкретизация рассматриваемой темы, подведение итогов научной работы на разных этапах и периодах исследования, научная обоснованность темы и её связь с существующими теориями, комплекс результатов и новых научных выводов и достижений, полученных в ходе проведения научной деятельности. В положениях, выносимых на защиту, представлены к защите основные и принципиально новые научные выводы исследования. Такие ключевые аспекты, как теоретическая значимость, степень достоверности результатов диссертации, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя учёной степени, апробация и реализация важных этапов исследования, публикации по теме диссертации, а также структура и объём работы представляют собой важные вопросы, которые полностью освещены в данном научном исследовании.

Цель исследования. Основной целью исследования является лингвокультурное сравнение лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках, и выявление лингвистических и культурных особенностей моментов времени суток на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов.

Задачи исследования. Для достижения поставленных целей в диссертации решение следующих вопросов составляют **важные задачи исследования:**

- анализ и обзор взглядов и теорий исследователей о моментах времени суток;
- рассмотрение дифференциации моментов времени суток в разных культурах и языках мира;
- рассмотрение места вақт/замон (время) в научной и языковой картинах мира;
- сравнение лексики, обозначающей моменты времени суток, в таджикском и английском языках;

- исследование лингвокультурного аспекта моментов времени суток в таджикском и английском языках;
- сравнение единиц исчисления суток в языке и культуре таджикского и английского народов;
- анализ лексики, обозначающей моменты времени суток, на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов;
- информация о переводах «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси;
- рассмотрение языковых особенностей перевода моментов времени суток и средств их передачи;
- изучение отражения периодов суток в «Шахнаме» Фирдавси и его английских переводах.

Объект исследования. Объектом исследования диссертационной работы является лексика, обозначающая моменты времени суток в таджикском и английском языках.

Предмет исследования. Предметом исследования является рассмотрение лингвокультурных особенностей лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках (на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси).

Теоретическая основа исследования. Теоретическую и методологическую основу данного диссертационного исследования составляют научно-теоретические работы отечественных и зарубежных учёных–языковедов. В отечественном языкознании взяты за основу научные работы таких учёных, как Д. Саймиддинов, П. Джамшедов, М. Джабборов, А. Мамадназаров, Х. Шамбезода, У.А. Гадайбаева, О. Косимов, С. Джаматов, З. Мухторов, Х. Саидов, Б.Д. Садирова, Н.А. Каримов, Ш. Каримов, Ж. Гулназарзода, С.К. Матробиён, а также этнографов, таких как Н.А. Кисляков, А.К. Писарчик, М.Ш. Холов и др.

Теоретическую основу данного исследования составляют работы зарубежных учёных, таких как Э. Сэпир, Б. Уорф, Ч. Филмор, В.В. Виноградов, А.М. Мостепаненко, А.Я. Гуревич, Т.И. Дешериева, А.И. Володарский, Н.Д. Арутюнова, М.Ф. Мурьянов, С.Т. Мелюхин, И.А. Климишин, Т.В. Цивьян,

Е.С. Яковлева, Ю.Д. Апресян, Ю.С. Степанов, М.И. Стеблин-Каменский, В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман, А. Вежбицкая и др.

Научная новизна исследования. Научная новизна исследования заключается, главным образом, в сравнении лексических особенностей лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках в лингвокультурном аспекте на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов.

В диссертации анализируется и изучается лексика, обозначающая моменты времени суток в таджикском и английском языках с точки зрения сравнительной лингвистики, и впервые показаны лингвистические и культурные аспекты моментов времени суток в сравниваемых языках. Также впервые проводится сравнение лексики, обозначающей моменты времени суток в английских переводах «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси в сравнении с оригиналом, выявляются сходства и различия между переводами, и оценивается качество выполненных переводов с точки зрения переводоведения и лингвистики.

Положения, выносимые на защиту:

1. Единицы, обозначающие расчёт суток в таджикском и английском языках, определены как средство отражения мировоззрения, исторических представлений и национально-культурных особенностей носителей языка.

2. Выявлены сходства и различия в системах обозначения моментов времени суток в таджикском и английском языках, сформировавшиеся на базе общего когнитивного опыта и историко-культурных факторов, присущих обоим народам.

3. Обоснована зависимость использования названий птиц, небесных тел, мифических персонажей и качественных характеристик для обозначения моментов времени суток от мировоззрения, обычаев и традиций и культурного опыта носителей таджикского и английского языков.

4. Определены семантические и культурные особенности единиц, обозначающих моменты времени суток в «Шахнаме», а

также способы их передачи на английский язык в переводах этого произведения.

Теоретическое и практическое значение исследования заключается в том, что настоящая диссертация может способствовать дальнейшим исследовательским работам в сферах сопоставительного языкознания и переводоведения.

Результаты исследования могут быть использованы для решения ряда практических и теоретических проблем в этой области и послужить основой для дальнейших научных и теоретических исследований этих сфер языкознания и переводоведения. В то же время, они станут хорошей основой для анализа и рассмотрения перевода «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси с целью сравнения оригинала с переводами. Различия и сходства переводов позволят всесторонне изучить эту тему в будущем.

Результаты исследования могут быть использованы в качестве материала для будущих исследований. Они могут служить ориентиром при типологическом анализе моментов времени суток. Практическая ценность данной работы заключается в том, что при преподавании английского языка в национальных школах моменты времени суток, выраженные отдельными словами и фразами, могут использоваться в качестве руководства. В работе проводится сравнение английских переводов «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и анализируются особенности переводов переводчиков с точки зрения лексических и стилистических особенностей переводов, что имеет практическую ценность в качестве информации для исследователей и почитателей «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси.

Степень достоверности результатов исследования. Достоверность исследования заключается в том, что работа выполнена на основе достоверных и точных научных источников. Проанализированы и поставленные цель и задачи.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации посвящены

сопоставительному и лингвокультурологическому исследованию лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках, которые типологически отличаются друг от друга. С учётом исследовательских вопросов диссертация соответствует научной специальности 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика.

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование. Впервые в сопоставительном языкознании исследованы лексические особенности моментов времени суток в сопоставительном и лингвокультурном аспектах на примере переводов «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси.

Апробация и реализация результатов диссертации. Основные положения диссертационного исследования были обсуждены в научных докладах следующих республиканских и международных конференций: республиканская научно-практическая конференция «Вопросы таджикского перевода и переводоведения: состояние и перспективы» (Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, 28.11.2023); республиканская научно-практическая конференция «Таджикский язык в контексте новых реалий» (Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, 05.10.2024); Международная научно-практическая конференция «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и национальная идентичность (Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, 27-28.11.2024), научно-практическая конференция «Актуальные вопросы изучения иностранных языков в современных условиях» (Национальный университет Таджикистана, 05.03.2025).

Настоящая диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры сопоставительного языкознания и переводоведения Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде (Протокол №10, с 29 мая 2026 год).

Публикации по теме исследования. Основные результаты исследования опубликованы в 8 научных статьях, в том числе, 3

статьи в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 3-х глав, заключения и списка литературы.

Общий объем диссертации составляет 218 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Первая глава диссертации озаглавлена **«Теоретические основы исследования темы: теория и исследование лексики, обозначающей периоды суток в современной лингвистике»** и состоит из 4 разделов. Первый раздел этой главы называется **«Различия между моментами времени суток в разных культурах и языках мира»** и содержит информацию о различиях и сходствах между периодами времени суток.

Согласно научным источникам, первые сведения о вычислении моментов времени суток и их начале появляются в трудах Гомера. По имеющимся данным, Гомер отсчитывал начало суток от раннего утра.

По данным древнего историка Геродота, в Вавилоне древние люди делили сутки на день и ночь, отсчитывая каждую из них по 12 часов. Древний историк сообщает, что этот метод отсчёта суток был заимствован египтянами и греками у вавилонян, а затем римляне переняли его у египтян или греков [4].

Некоторые научные источники приписывают формирование полноценной системы способа определения времени Египту и Месопотамии [6]; [13]; [2]. Первое понимание человеком суточного движения времени возникло благодаря многовековым наблюдениям за циклами Солнца и Луны. Из культур народов мира известно, что времена суток назывались по-разному. Например, в древнекитайской культуре моменты времени суток назывались в соответствии с характеристиками животных. Например, полночь называется «Часом мыши», потому что в это время мышь наиболее активна в поисках пищи. Через 2 часа

мышы наступает «Час быка», то есть в это время (через 2 часа после полуночи) бык начинает пережёвывать жвачку [22].

Понятия «день» и «ночь» впервые появляются в качестве основных единиц суточных расчётов в книге «Ригведа». Согласно данным этого источника, в древнеиндийской культуре началом дня считался закат. Обе части суток имеют свои определённые моменты, которые называются по-разному, и они зафиксированы в одной из книг «Вед» – «Атхарваведе», датируемой II-I веками до нашей эры.

В языке и культуре арийцев также существовал специальный расчёт суток и их времён, о котором приводится точная информация в книге «Авеста». Из данных данной книги становится ясным, что «в авестийском языке сутки делятся на пять периодов: *ušahin* (от утренней зари то восхода солнца), *hāwan* (от восхода солнца до полудня), *rapithwīn* (от полудня до асра (времени перед закатом)), *uzairina* (от асра до заката солнца), *avisrutrim* (от заката солнца до полуночи)» [10, с.134], [19, с.1567]. Указанные периоды охватывают моменты мольб и молитв и отражены в «Хурда-Авасто» [1, с.719].

Исследователи указывают на информацию о периодизации определённых моментов времени и подчеркивают, что: «В Авесте в части определения моментов времени суток от вечера до полуночи называется *ависрутримгох*, а от бомдода (раннего утра) до полудня – *ховангох*. Период от полуночи до бомдода, т.е. первый период (*ховангох*) остаётся неопределённым» [10, с.110]. Русский востоковед О.М. Чунакова, опираясь на «Бундахишн», пишет так: «В семи месяцах лета сутки состоят из пяти частей: бомдод (раннее утро) – части *хован*, *рапитвин*, *узери́н*, *абисрутрим* и *ушахин*. Однако зимой состоит из четырех частей: от бомдода до узери́на – называется “хован”» [16, с. 236]. Это значит, что зимой имеются периоды *хован*, *узери́н*, *абисрутрим* и *ушахин*, а период *рапитвин* не считается.

Христиане делили сутки на четыре момента: восход солнца, наивысшая точка дня, закат и полночь. Один из европейских путешественников XVIII века, Горребоу, рассказывая об

Исландии, отмечает, что, по его наблюдениям, исландцы делили сутки на 10 моментов. А арабы делили сутки на 7 моментов: «восход солнца, самтурраъс (полдень), закат, вечер (сумерки), ночь, первое кукареканье петуха и рассвет. У русских также распространены четыре момента суток: утро, день, вечер, ночь» [10, с. 115].

Таким образом, взгляды народов древнейших цивилизаций мира, таких как Египет, Китай, Индия, Иран, Майя, Греция, Рим, стали основой для точных ежедневных расчётов суток в современную эпоху. Анализ показывает, что древние люди использовали определённые слова для точного определения моментов времени суток, и этот вид расчёта времени существует во всех языках мира и сохранился до наших дней.

Второй раздел называется **«Время – общая категория научной картины мира»**. В этом разделе подвергаются анализу общие вопросы, связанные с научной картиной мира относительно времени как важного объекта исследования разных наук.

Время составляет часть современного мировоззрения и считается одной из основных категорий реального мира. Исследователи разных сфер ставят вопросы относительно времени как важную тему таких наук, как философия, физика, естествознание, психология и языкознание.

Однако в лингвистике этот вопрос рассматривается в связи с философией и физикой. Например, Т.И. Дешериева выражает своё мнение по этому поводу следующим образом: «Лингвистический аспект категории времени или лингвистического времени мы называем совокупностью способов, выражаемых посредством языка, которые выражают сущность физических и философских аспектов рассматриваемой категории. Мы называем лингвистический аспект подчиненным физическим и философским аспектам в том смысле, что последнее (т.е. философское: Р.К.) содержание описывается с помощью языка. Одна из задач лингвистики - прояснение и систематизация содержащихся в ней временных терминов, в

которых часто наблюдаются несоответствие, неопределённость и даже логические противоречия» [5, с. 111].

В этой связи, в лингвистике анализируются разные рамки времени в контексте языков, культур, фольклора, художественной литературы (поэзии и прозы) [8].

В научных работах исследователей время считается фундаментальной «категорией научной картины мира и является одним из важных элементов языковой картиной или “простой” картиной мира» [17, с. 146]. Отсюда, Е.С. Яковлева называет время «местом происшествия, другим названием жизни» [18, с. 55].

Время в языковой картине мира называется лингвистическим временем, которое представляет собой совокупность средств выражения сущности физических и физических аспектов времени.

Этот исследователь делит лингвистическое время на 3 группы: *грамматическое время*, которое, в свою очередь, делится на морфологическое и синтаксическое, *лексическое время* и *контекстуальное время*.

Таким образом, «в лингвистике время действует как антропоцентрическая категория – язык со временем восприятия. Человек в повседневной жизни воспринимает время через свои субъективные чувства. Время важно для каждого из нас, потому что наша жизнь течёт в нём, и некоторые события меняются вместе с ним» [7, с. 139].

В третьем разделе «Репрезентация “времени” в языковой картине мира» уделено внимание на вопросы, касающиеся языковой картины мира. Отмечается, что языковая картина мира, или лингвистический язык – это картина, которая обрела свою первоначальную форму в понимании и языке людей. Эта форма формируется на основе многолетнего опыта людей. Время, как элемент современного мировоззрения, воплощается в понимании и восприятии людей во всём мире одинаково, но в языке оно имеет свой собственный облик и выражается по-разному. Поэтому, если другие науки рассматривают время как

универсальную и многогранную категорию, то в лингвистике оно признаётся отдельной категорией и имеет свои собственные формы. Следует отметить, что ряд европейских лингвистов в начале XX века пытались разработать модель системы времени, которая описывала бы формы времён и была бы единообразной и аналогичной для всех языков. Такие попытки отчетливо видны в работах О. Эсперсена, Н. Хорнштейна, Г. Райхенбаха, А. Прайора, Б. Комри и других. В частности, О. Эсперсен делит время на основное и подчинённое, рассматривая способ его выражения в разных языках. А Г. Райхенбах предлагает понятие «моментов времени» и использует его для классификации грамматических времён. «Моменты времени», по его мнению, состоят из следующих компонентов: момент события, момент речи и повествования. Н. Хорнштейн анализирует глагольные времена на основе синтаксиса и определяет лингвистический момент времени.

В языкознании лингвистическое время объясняется как категория глагола [3, с. 94].

Первые попытки объяснить время как одну из грамматических категорий глагола с использованием примеров конкретных языков были предприняты в работах античных и средневековых европейских лингвистов и других исследователей.

В то же время, особенности форм времени выявляются посредством сопоставительного анализа. Они, по мнению Е. С. Яковлевой, «несмотря на внешнее сходство в организации синонимического ряда слов, обозначающих время... выражают разные понятия времени» [18, с. 195]. Например, в таджикском языке деление времени дня происходит по моментам: раннее утро, аср (сумерки), полдень, вечер и ночь (или время намаза хуфтан) [10]. В русском языке день также делится на периоды [17, с. 56-58], в то время как английский язык склонен обозначать временные отношения через прямое указание на событие [18, с. 195].

Понятие времени интерпретируется по-разному в языках и культурах народов мира, поэтому возникли различные интерпретации этого понятия.

Конечно, следует отметить, что языковая картина мира является частью общей картины мира. Через языковую картину мира мы понимаем многовековой опыт людей, то есть время, прожитое носителями языка. Пример этого можно привести из «Шахнаме» Фирдавси, написанное 10 веков назад. Например, в «Шахнаме» несколько раз выделяется фраза «бонги хурӯс» (пение петуха), что подчёркивает начало дня или ранее утро, и это выражение до сих пор используется в таджикских диалектах:

*Ба чанговарон гуфт: «Чун захми кӯс
Барояд ба ҳангоми **бонги хурӯс**,
Шумо бархурӯшеду андарниҳед,
Саронро зи хун бар сар афсар ниҳед»* [31, с. 452].

Или:

*Чу пинҳон шуд он чодари обнӯс,
Ба гӯш омад аз дур **бонги хурӯс*** [31, с. 411].

В приведённых выше бейтах отражён один из периодов суток – *начало дня, раннее утро*, облик которого мы видим в языке посредством «бонги хурӯс» (пение петуха).

Таким образом, в рамках языковой картины момент одних суток занимает особое место и имеет свои особые способы выражения.

Четвёртый раздел первой главы называется «**О переводах «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси**». В диссертации проводится сравнение и рассмотрение моментов времени суток в таджикском и английском языках на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов. Поэтому данный раздел снабжён информацией об английских переводах «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси.

Первый английский перевод «Шахнаме», представивший её европейцам, был выполнен Уильямом Джонсом (XVIII век).

Также следующим известным исследователям удалось представить европейцам Фирдавси и его «Шахнаме»: Иоганн

Волфганг Гёте (Goethe, Johann Wolfgang von) (1749-1832 гг.), Йозеф фон Хаммер-Пургшталь (Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856 гг.)), Теодор Нёлдеке (Theodor Noldeke (1836-1930 гг.)), Джеймс Аткинсон (James Atkinson (1780-1852 гг.)) осуществил перевод поэмы «Рустам и Сухроб» в 1829 году), Эдвард Гренвил Браун (Edward Granville Browne (1862-1926 гг.)), Жюль фон Мол (Julius von Mohl (1800-1876 гг.)) осуществил перевод «Шахнаме» на французский язык)).

Первый по настоящему «полный перевод «Шахнаме» на английский язык был подготовлен братьями Артуром Джорджем Уорнером и Эдмондом Уорнером» [20, с. 117]. Артур Джордж Уорнер, изучавший восточные языки, включая персидский, в Оксфорде в начале 1860-х годов, возьмётся за перевод «Шахнаме». Однако в апреле 1903 года Артур Джордж Уорнер внезапно скончается. Затем его работу продолжает его брат Эдмонд Уорнер, написавший предисловие и комментарии к «Шахнаме» и опубликовавший полный перевод произведения в девяти томах в период с 1905 по 1925 годы.

Ещё одним переводчиком «Шахнаме» был английский поэт Бэзил Бантинг (1900-1985 гг.), которого считают высококлассным переводчиком персидской литературы. Его переводы «Шахнаме» отличаются красноречием и свободой, и представлены в различных поэтических формах.

Рубен Леви (1891-1966 гг.) - англоязычный переводчик «Шахнаме», которому удалось перевести его очень простым и доступным языком. Рубен Леви переводил «Шахнаме» в прозе и лишь изредка в стихах.

Его переводы опубликованы в 1967 году после его смерти Амином Банани, которые считаются одними из самых лучших переводов для современного времени.

Наконец, самым лучшим переводом «Шахнаме» на английский язык является перевод англоязычного поэта и переводчика Дика Дэвиса, выдающегося знатока «Шахнаме». В 1992 году он с большим мастерством и изяществом переводит «Дастан о Сиявуше», который считается одним из лучших

дастанов в «Шахнаме», в форме белого стиха. Этот его перевод признается самым лучшим среди всех переводов «Шахнаме». Дик Дэвис в основном переводит поэмы «Шахнаме» полноценным образом, отбирая лучшие стихи в прозе, и публикует их в двух разных изданиях. Первое издание переводов Дика Дэвиса вышло в 1998-2004 годах и состоит из трёх томов.

Второе издание, опубликованное в 2006 году, представляет собой полный текст перевода Дека Дэвиса. Это издание было выбрано газетой «Вашингтон пост» как одна из лучших книг 2006 года.

Таким образом, в первой главе представлены мнения исследователей о лексике, обозначающей моменты времени суток.

Вторая глава «Лингвокультурологический анализ лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках» состоит из 4-х разделов. В данной главе исследуются языковые и культурные аспекты обозначения частей суток в таджикском и английском языках. Особое внимание уделяется анализу их лексической специфики, а также способам отражения данных временных понятий в лингвокультурных единицах рассматриваемых языков.

Первый раздел данной главы называется **«Единица расчёта суток в языке и культуре таджикского и английского народов»**. Этот раздел главным образом посвящён тематической классификации моментов времени суток. Отмечается, что таджикский народ считает началом периода суток появление утренней зари, то есть времени, когда люди могли отличить ячмень от пшеницы на ладони. По мнению С.К. Матробиёна: «Хотя в научной картине один цикл суток составляет от двенадцати часов ночи до двенадцати часов другой ночи, в картине простого народа он изображаются иначе. Например, в религиозном понимании некоторых таджиков день меняется послеобеденной молитвы. Некоторые люди считают одним суточным циклом начало дня и восход солнца до его захода солнца, а затем начало ночи, ночь и до начала следующего дня»

[10, с. 117]. Эти моменты выражаются особыми словами, которые сохранились в разных языках.

Лексика, связанная с периодами суток в языках, являются средством отражения воображения предков носителей языка. По мнению Т.В. Цивяна, «суточный цикл времени является важнейшим компонентом, обозначающим картину окружающей среды» [15, с. 116-117].

В культуре таджиков способ расчёта частей дня отличается от культуры англичан. В таджикском языке начало времени моментов суток (частей дня) выражается следующими словами:

- *бомдод, бом, субҳ, саҳар, пагоҳ* (от начала дня до восхода солнца);
- *чошт* (от восхода солнца до 11 часов);
- *нисфирӯзӣ, нимрӯз, пешин* (12 часов дня);
- *беғоҳ, шом* (от заката до начала ночи);
- *шаб* (с момента наступления темноты дня до раннего утра)
- *ними шаб/нимшаб, баробаршаб* (2 часа ночи).

В английском языке начало времени моментов суток (частей дня) рассчитывается и выражается следующим образом:

- *Dawn* – бомдод, шафақи офтоб (раннее утро, заря);
- *Morning* – субҳ, саҳар (утро) (от полуночи до полудня)
- *Midday, Noon* – нисфирӯзӣ (полдень) (12:00)
- *Afternoon* – баъд аз нисфирӯзӣ то беғоҳ (после обеда до вечера) (с 12:00 до 18:00)
- *Evening* – беғоҳ, шом (вечер) (с 18:00 до 00:00)
- *Dusk* – нимторикӣ, вақти говгум, шом (сумерки, вечер)
- *Midnight* – нимшаб, нисфи шаб, нимашаб (полночь) (соати 00:00)

В английском языке, наряду с этими словами, используемых для расчёта моментов времени суток, также используются следующие слова в качестве средств выражения моментов времени суток:

- *daybreak* ['deibreik] – бомдод, субҳ, шафақи субҳ, оғози бомдод (ранне утро)

- **sunrise** ['sʌŋrɪz] – баромад, тулуи офтоб (восход солнца)
- **daytime** - ['deɪtʌɪm] – вакти рӯз, рӯзона (днем)
- **day** [deɪ] – рӯз (день)
- **noon** [nu:n] – нисфирӯзӣ, нимрӯз (полдень)
- **sunset** ['sʌnsɛt] – ғуруби офтоб (заход солнца)
- **night** [naɪt] – шаб, шабона (ночь, ночью)

Следует отметить, что в языке и культуре англоговорящих нет такого понятия, как «шабонарӯзӣ» (сутки), но, согласно представлению англичан, время состоит из дня и ночи, которые в их мышлении называются «**day and night**» (день и ночь), «**twenty-four hours**» (двадцать четыре часа) или «**times of the day**» (времена суток). Моменты времени выражаются по-разному в таджикском и английском языках. В основном, англоговорящие делят сутки на 4 части:

1) **morning** (от начала до раннего утра до 12 дня). В этом моменте времени суток люди используют «*Good morning!*» (Доброе утро!). 2) **afternoon** (от 12 часов дня до времени захода солнца). Выражение «*Good afternoon!*» (Добрый день) используется в этом моменте дня. 3) **evening** (от захода солнца до начала ночи). В этот момент дня используется приветствие «*Good evening!*» (Добрый вечер). 4) **night** (от начала ночи до раннего утра), где используется выражение «*Good night!*» (Доброй ночи). Следует отметить, что «слова «**day**» и «**night**» (день и ночь) в целом в языковом мышлении англичан рассчитывается по-другому. В культуре англичан в этом случае продолжительность суток делят на две части: днем (day) и ночью (night). В английском языке сочетание слов **day and night** (день и ночь) для выражения «шабонарӯзӣ» (суток) часто используется только со словом **day** (день)» [21, с. 103].

Основные единицы семантического поля *шабонарӯз* (сутки) в таджикском языке составляют слова *бомдод* (ранее утро) или *субҳ* (утро) – *рӯз* (день) – *беғоҳ* (вечер) – *шаб* (ночь), которые делят один суточный цикл на четыре части. Однако такое деление периодов *шабонарӯз* (суток) присуще

сегодняшнему индоевропейскому пониманию. В понимании таджикского народа ещё с древнейших времён имеет место пять периодов или пять частей суток.

Например, в среднеперсидском языке периоды суток назывались так: *bāmdād, nēmrōz, ēwarag, šām, nēmšab* [12, с. 103]. Такая периодизация суток продолжалась и далее, и приобрела религиозный оттенок.

В таджикском языке отдельные моменты времени суток выражаются в контексте религиозного мира народа словами *бомдод, пешин, аср, шом, хуфтан* и в контексте обыденного мира – словами *бомдод, чошт, нимрӯз, бегоҳ (шом) ва шаб*, которые связаны с началом света и движением солнца и луны. При этом среди таджиков распространён средний способ измерения времени. Например, для обозначения момента бомдод (рассвета) используются выражения и слова *фарёди хурӯс, хурӯсбонг, мургчикӣ, кали азон, калл(а)и азон, вақти намоз, субҳидам, вақти саҳар* и др.

Таким образом, хотя деление моментов времени суток в таджикской и английской культурах различно, в целом они состоят из одних и тех же 4 основных временных периодов (или моментов). В связи с этим, с учётом именно этих 4 периодов времени анализируются слова и выражения, используемые в сопоставляемых языках.

Во втором разделе настоящей главы **«Первый момент времени суток: от раннего утра до восхода солнца в сопоставляемых языках»** рассматриваются особенности лексики, связанной с первым моментом времени суток, который состоит из периода от раннего утра до восхода солнца. Отмечается, что данный период суток «в таджикском языке включает в себя следующие слова и выражения: *бомдод, бом, бомдодон, сапеда, сапедадам, пагоҳ, саҳар, саҳаргоҳ, субҳ, субҳидам, дами рӯз, субҳи содиқ, субҳи козиб, аввали субҳ, оғози субҳ, дами субҳ, субҳи нахуст, субҳгоҳ, субҳгоҳӣ, дамидани субҳ, чошини субҳ, субҳи барвақт, чоки рӯз, бонги хурӯс* и т.п.» [10, с. 117]. Также в английском языке данный период имеет следующие

слова и выражения: **dawn** «бомдод» (раннее утро), **crack of dawn** «чоки рӯз», **break of dawn** «чоки рӯз», **cockcrow** «бонги хурӯс», **crepuscular** «субҳи барвакт ё шоми бевакт», **daybreak** «бомдод», **dayspring** «субҳ», **dewfall** «субҳ / шом», **dimnity** «бомдод», **diurnal** «рӯзона», **first light // first thing** «бомдод», **gloaming** «аввали рӯз // шом», **in the cold light of day low tide** «аз бомдод то офтобрас», **matitudinal** «оғози бомдод, субҳи барвакт», **midmorn** «сахари равшан», **morning** «сахар», **nocturnal** «сахари барвакт», **solrise** «офтобрас», **sparrow-fart** «бомдод», **twilight** «субҳидам».

На основе проведённого сравнения становится ясно, что взгляды народов сопоставляемых языков очень близки друг к другу, и при описании первого периода (от рассвета до восхода солнца) и при делении его на моменты они использовали слова и выражения, которые исторически существовали в сравниваемых языках — таджикском и английском, или со временем вошли в эти языки на основе обычаев и традиций. Например, выражение **бонги хурӯс (пение петуха)** в таджикском языке имеет очень древнюю историю, и в мышлении таджиков оно берет начало из Авесты. В Авесте петух упоминается под именем «пародарш» и приводится как «священная божественная птица и божественный посланник Суруш на земле и его миссия на земле – пробуждение людей на рассвете». То есть, когда петух поёт, это означает наступление рассвета. В английской культуре также выражение «cockcrow» (пение петуха) символизирует начало дня. В английском языке слово *matutinal* также используется в значении «раннее утро», что в древнеанглийском языке означало «Бог рассвета».

Или, если выражения «чоки рӯз» (досл.: разрыв дня), «чашми рӯз» (досл.: глаза дня) в таджикском языке используются в значении сапедадам (рассвет), то в английском языке выражения «**crack of dawn**», «**break of dawn**» и слово «**daybreak**» понимаются как раннее утро, начало дня, а буквальное значение слов **crack** и **break** - «роғ, чок; шикоф,

тарқиш» (щель, разрыв; отверстие, щель). Из этого становится ясно, что народы сопоставляемых имеют единую картину мира.

Таким образом, использование названий птиц, небесных тел, сказочных персонажей, а также некоторых качеств для обозначения момента времени от рассвета до восхода в таджикском и английском языках берёт начало из культуры, обычаев и традиций этих народов сопоставляемых языков.

Третий раздел этой главы называется «**Второй момент времени суток: от восхода солнца до его захода в сопоставляемых языках**». Второй момент времени суток имеет свои особые слова и выражения и в языковом мышлении обоих народов отражают определённые выражения. В таджикском языке для выражения данного момента используются следующие слова и выражения: *офтобрас, офтоббаро, расидани офтоб, баромадани офтоб, фуруғи офтоб (хуршед), тулуи офтоб (хуршед), як найза баланд шудани офтоб, чошт, чоштгоҳ, наҳор, нисфирӯзӣ, нимрӯзӣ, ба қиём омадан (ё расидан)-и офтоб, пешин, гармгоҳ, офтобнишаст, нишастан, паридан, фуру рафтани офтоб, гуруби офтоб, расидани офтоб ба чойе* и др. В английском языке также используется определённая группа слов и выражений. Например: **sunrise//sunup** «тулуи офтоб», **canonical hours** «соати ибодат», **brunchtime** «чошт», **daytime** «рӯзи равшан», **european morning** «пагоҳи рӯзи аврупоиҳо», **undertide** «чошт», **foreday** «чошт», **afternoon** «пешин», **arvo** «пешин», **bankers' hours** «соати бонкдорон» (10:00-15:00), **midday//midnoon** «нисфирӯзӣ» (12:00), **lunchtime** «нисфирӯзӣ», **high noon** «нисфирӯзӣ», **undermeal//undern** «нисфирӯзӣ», **midafternoon** «нисфирӯзӣ» (14:00 - 16:00), **noon** «нисфирӯзӣ», **nones** (15:00), **teatime** «соати чойнӯшӣ», **rush hour** «соати тамбашавӣ», **beer o'clock** (17:00 ё 18:00), **brillig** «оғози хӯроки шом».

Необходимо отметить, что в английском языке, в отличие от таджикского языка, для выражения момента от восхода солнца до его захода используется больше слов и выражений. Например, только для выражения момента “полдень” в языке английского

народа используются следующие слова и выражения: *midday*, *noontime*, *meridian*; *noontime acme*; *apex*; *apogee*; *capsheaf*; *capstone*; *climax*; *combe*; *crescendo*; *crest*; *crown*; *culmen*; *culmination*; *ne plus ultra*; *noontide*; *peak*; *pinnacle*; *sublimity*; *summit*; *zenith*, *apparent noon* «нисфирӯзи аён», *chronometer noon* «нисфирӯзии хронометр», *Greenwich* «Гринвич», *local noon* «нисфирӯзии маҳаллӣ», *lunar noon* «нисфирӯзӣ», *magnetic noon* «нисфирӯзии магнитӣ», *sidereal noon* «нисфирӯзии ситораҳо», *true noon* «нисфирӯзии ҳақиқӣ», *stroke of noon* «зарбаи нисфирӯзӣ», *at high noon* «дар нимаи баланд», *time before noon* «вақти пеш аз нисфирӯзӣ», *time after noon* «пас аз нисфирӯзӣ».

Лингвистические наблюдения показывают, что в таджикском языке для выражения момента восхода солнца до захода солнца использовались слова и выражения, в составе которых больше используются слова «офтоб» (солнце), «гармо (-и офтоб)» (тепло солнца), қиём (-и офтоб) (время, когда солнце находится в зените, полдень) и т.п. Эта связь свидетельствует о сильной зависимости и привязанности людей к солнцу. Однако в английском языке, за исключением слов **sunrise** и **sunup**, обозначающих «восход солнца», другие слова и фразы, относящиеся к моменту времени от восхода солнца до его захода, не содержат слова **sun**. Напротив, в словах и выражениях, относящихся к этому периоду времени, чаще всего используются слова, связанные с едой и питанием.

Четвертый раздел данной главы называется «**Третий момент времени суток: от захода солнца до наступления ночи в таджикском и английском языках**». Третий момент времени суток имеют особые слова, которые указывают только на этот момент времени. Анализ показал, что в таджикском языке следующие слова и выражения обозначают момент времени от захода солнца до наступления ночи: *бегоҳ*, *бегоҳирӯзӣ*, *бегоҳон*, *говғум*, *нимторикӣ*, *намози шом* (намошом), *шом*, *шомгоҳ*, *шомгоҳон* (сумерки, вечер). Если обратить внимание на случаи использования данных слов, то слова «бегоҳ» и «шом» составляют основу выражения этого момента времени, оба из

которых являются исконно таджикскими словами и имеют значения «время».

А в английском языке следующие слова и выражения относятся к группе, обозначающей момент времени от захода солнца до наступления ночи: **sundown** (офтобнишаст), **sunset** (офтобнишаст), **evening** (бегах), **eve /even/eventide** (арафа), **forenight** (нимторик), **dusk** (нимторикӣ), **dinnertime** (вакти хӯроки шом), **dimpsey** (нимторикӣ), **crepuscular // crepuscule** (шоми бевакт), **blue hour** (соати кабуд), **golden hour** (соати тиллоӣ), **gloaming** (аввали шаб ё рӯз), **last thing** (охири рӯз), **mealtime** (вакти хурокухурӣ), **mirkning** (охири шом), **predarkness** (бегах), **wine o'clock** (вакти истироҳат), *owl-light; twilight, soiree, equalizing, equaling, equalling, equating, equalising, equalling, flattening, flushing, laying, leveling, levelling, levelling, planing, smoothening, smoothing, squaring* и т.п. Если обратить внимание на значение слов, связанных с третьим моментом времени суток - от захода солнца до наступления ночи в английском языке, становится ясно, что большинство слов подчёркивают время вечерней трапезы, а затем степень наступления темноты.

В пятом разделе данной главы, который называется «**Четвертый момент армени суток: от начала ночи до раннего утра сопоставляемых языках**», рассматриваются лексические особенности, связанные с моментом конца суток, который охватывает период от начала ночи до раннего утра. Отмечается, что в четвёртом моменте времени суток - от начала ночи до раннего утра, который в основном определяется луной и звёздами, в обоих сопоставляемых языках -таджикском и английском - носители языка используют множество слов и выражений, определяющих этот момент времени. Например, в таджикском языке для выражения этого момента времени используются следующие слова и выражения: *аввали шаб, бевақтии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, нимашаб, дили шаб, шабонгаҳ//шабонгоҳ, поси шаб, вақти хоби ширин, охири шаб, шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ.*

В английском языке для определения этого момента времени используются следующие слова: **dark** (аввали шаб), **crepusculum** (вакти баъд аз шом), **nightfall** (аввали шаб), **night** (шаб), **nighttime** (вакти шаб), **bedtime** (вакти хоб), **premidnight** (пеш аз нимашаб), **zero dark thirty // 0-dark-thirty** (ними шаб), **midnight** (миёнаи шаб), **dead of night** (ними шаб), **chatzot** (нимашаб), **noon of night** (ними шаб), **postmidnight** «пас аз нимашаб», **predawn** «пеш аз бомдод», **small hours** (қариби оғози рӯз), **wee hours // wee small hours** (сахари барвакт), **witching hour** (соати чинҳо), **stupid o'clock** (наздик ба бомдод), **waketime** (вакти аз хоб бедор шудан).

С точки зрения использования слов становится очевидным, что в обоих сопоставляемых языках - таджикском и английском - внимание людей больше сосредоточено на ночи, её полночи и темноте, и в составе слов, связанных с этим моментом времени больше используется слово «шаб» (ночь). Можно сказать, что в таджикском языке этот момент времени также имеет особые слова и выражения, связанные с восходом и закатом луны и звёзд. Например, время восхода звезды “корвонкуш” (т.е. полярной звезды), звезды “корвонкуш” (звезды, сбивающей путь каравана), которая появляется в полночь и очень яркая, напоминая полярную звезду. Однако в английском языке также есть слова, обозначающие особые часы, происходящие из обычаев и традиций англоговорящих людей. Например: **small hours** (қариби оғози рӯз), **wee hours // wee small hours** (сахари барвакт), **witching hour** (соати чинҳо), **stupid o'clock** (наздик ба бомдод), **waketime** (вакти аз хоб бедор шудан).

Третья глава диссертации называется «**Особенности лингвокультурологического сопоставления моментов времени суток на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов**», в ней анализируются языковые и культурные особенности моментов времени суток на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов.

Данная глава состоит из 5 разделов и подразделов. В первом разделе под названием «**Репрезентация общеупотребительных**

слов, обозначающих времена суток, в «Шахнаме» Фирдавси и их переводы на английский язык» приводится информация об общеупотребительных словах, связанных с сутками, в «Шахнаме» Фирдавси. Отмечается, что бесценное «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси является прекрасным примером репрезентации периодов суток. Из «Шахнаме», которое считается зеркалом жизни и быта людей прошлых веков, можно получить много информации о культуре исчисления времени у людей арийского происхождения.

Цикл дня и ночи, составляющий одни сутки, состоит из отдельных периодов (моментов), и они находят своё отражение в «Шахнаме».

Если слово «**шабонарӯз**» (сутки) используется в современном таджикском языке в этой форме (т.е. слова *шабон* и *рӯз* (ночь и день) соединены суффиксом “а”), однако в «Шахнаме» выражено без использования суффикса «а». Подобный способ употребления этого слова можно наблюдать и в произведениях Рудаки. Отсюда следует, что во времена Рудаки и Фирдавси суффикс не сокращён, как указано в “Словаре поэзии Рудаки”, “шабонрӯз - сокращённая форма **шабонарӯз**” [с. 281], а в современном таджикском языке суффикс «а» добавлен к слову «**шабонарӯз**». Таким образом, по всему произведению «Шахнаме» встречается форма слова **шабонрӯз**. Например:

«**Шабонрӯз** модар зи май хуфта буд,

Зи май хуфтаву дил зи хуш рафта буд» [23, с. 371].

Кроме того, парные слова «*рӯзу шаб*», «*шабу рӯз*» и «*рӯзу шабон*», имеющие также и значение «регулярно, постоянно, всегда», в основном, используются в значении «**шабонарӯз**» (сутки). Этот тип слов использован в «Шахнаме» очень продуктивно. Например,

- в значении **шабонарӯз** (сутки)

«*Шабу рӯз* як моҳашон чанг буд,

Сипахро ба диж-дар алаф танг буд» [29, с. 424].

- в значении *пайваста, доим* (регулярно, постоянно)

Сароянда бошу физоянда бош,

Шабу рӯз бо ромишу ханда бош [29, с. 406].

В английских предложениях «Шахнаме» парные слова *рӯзу шаб*, *рӯзу шабон*, *шабонрӯз* по всему тексту переведены переводчиками в форме **day and night**:

Zahhak had «Faridiin» upon his lips

*Both **day and night**, his lofty stature bent* [33, с. 154].

«Чунон буд, ки Заҳҳок худ **рӯзу шаб**

Ба ёди Фаридун кушодӣ ду лаб» [23, с. 93].

Наряду со словом «*шабонрӯз*» (сутки), в «Шахнаме» широко используются слова *замон*, *гоҳ*, *ҳангом*, *ғояти дам*, выражающие понятие времени. Слова *гоҳ*, *ҳангом*, *дам*, *ғоят* и *замон* в основном используются для обозначения моментов времени суток. Конечно, использование этих слов имеет свои исторические корни, и Фирдавси использует их в своё время.

В «Шахнаме» слово *ҳангом*, помимо значений *даврон*, *айём*, *замон*, *вақт* (эра, эпоха), также используется как слово, обозначающее определённый период суток. Например:

«Чу огаҳ шуд аз кори Дастони Сом,

*Зи Кобул биёмад ба **ҳангоми бом**»* [23, с. 255].

*Биёмад шаби тира **ҳангоми хоб**,*

Ҳаме ронд лашкар ба кирдори об [23, с. 59].

*Ҳам он ҷо расидем **ҳангоми рӯз**,*

Чу барзад сар аз чарх гетифуруз [27, с. 310].

*Фиристода омад ба **ҳангоми шом**,*

Ба духти гиромӣ бидод ин наём [29, с. 339].

В английских переводах сочетание «*ҳангоми рӯз*» выражено при помощи слова **daylight** «*рӯзона*» (днем):

*Ҳам он ҷо расидем **ҳангоми рӯз**,*

Чу барзад сар аз чарх гетифуруз, [27, с. 310].

*We reached the place by **daylight** as the sun*

The lustre of the word, rose in the sky [36, с. 193].

В «Шахнаме» слово «*вақт*» (время) использовано не более 10 раз, и то использовано только в ограниченном значении указать на определённый период суток и времени года.

*Бад-ин гуна он рӯз то **вақти шом***

Ҳаменухт Ковус савдои хом [24, с. 59].

Ду рухсори зебои мисли қамар,

Ду чаши маш ситора ба вақти саҳар [25, с. 13].

Во втором разделе третьей главы под названием «Отражение момент времени от раннего утра до восхода солнца» анализируются те слова и выражения, которые в «Шахнаме» Фирадвси и его английских переводах использованы для описания времени от раннего утра до восхода солнца.

В «Шахнаме» слово *бомдод* (раннее утро) выражено и в отдельности, и вместе с указателями времени *то бомдод* (до раннего утра); *аз бомдод* (с раннего утра), *бомдодон* (яъне, *ҳангоми бомдод*) (в раннее утро); *ҳар бомдод* (каждый рассвет), *бомдоди нагоҳ*, (рассвет завтрашнего дня *ҳангоми бомдод* (в течение рассвета)).

В английском переводе слово «бомдод» переводится словом **dawn**. Это слово распространено в английском языке и используется в значениях *бомдод*, *шафақи офтоб*, *саҳар*, *саҳаргоҳон* (рассвет, утро, утро). В культуре англичан оно выражает то же значение, что подразумевается в культуре таджиков:

Paid yearly tribute. Hearing that Sam's son

Had come, he left Kabul **at dawn** with treasure, [33, с. 256].

«Чу огаҳ шуд аз кори Дастони Сом,

Зи Кобул биёмад ба ҳангоми бом» [23, с. 255].

В «Шахнаме» слова *сапеда*, *сапедадам* и *сапедадамон* используются как обозначения первый период суток, а моменты *дамидани субҳ* ё *омадани сапеда* (*сапедадам*, *сапедадамон*) указываются следующими описаниями: «миёни шаби тира хамид», «чомаи шаър бифканд шаб», «домани тирашаб нопадид шуд», «аз дидагаҳ дидабон дидан», «гоҳи бонги хурӯс», «фурӯғи ситора нопадид шудан», «аз кӯҳсор баромадани сапеда» и др. В переводе слова «сапеда» и «сапедадамон» также выражены словом **dawn** (рассвет):

Примеры:

Сапеда чу аз ҷои худ бардамид,

Миёни шаби тира - андар хамид [23, с. 198].

Now when **the dawn** is breaking and the sun
Half risen gird upon your valiant loins [33, с. 219].

«*Чу бардоиш парда зи неш офтоб,*

Сапеда баромад, биполуд хоб» [23, с. 167].

Now when the veil was lifted from the sun,

As **morning dawned** and slumber passed away, [33, с. 199].

Сапеда чу аз кӯҳсар бардамид,

Талоя сипахро ба ҳомун надид, [27, с. 295].

When dawn brake fore upon the mountain-tops

The outposts saw no soldiers on the plain [36, с. 183].

Слова *сапедадамон* и *бомдод* иногда в переводе выражаются также сочетанием «**at day**», что означает в английском языке *бомдод, саҳари барвақт* (раннее утро).

В «Шахнаме» слово *пагоҳ* тоже является периодом суток, который охватывает время от раннего утра до восхода солнца. Оно может называться *бомдод* или *сапедадам* или может означать момент восхода солнца. Поэтому в «Шахнаме» много использованы выражения «*рӯзе пагоҳ*», «*фардо пагоҳ*» и т.п.

В англоязычной культуре слово «пагоҳ» также выражается словом *dawn*, которое включает время от начала дня до восхода солнца. Переводчики «Шахнаме» также перевели слово «пагоҳ» словом *dawn* (рассвет). Пример этого мы рассмотрим в переводе бейтов «Шахнаме» ниже:

«*Чунон буд, ки Меҳроб рӯзе пагоҳ*

Хиромон биёмад аз он боргоҳ» [23, с. 260].

It came to pass that at the **dawn** one day

Mihrab walked stately from the audience-chamber [33, с. 259].

Ба ҳаширум биёмад Сиёвуш пагоҳ

Або гурд Пирон ба наздики шоҳ [25, с. 19].

The eighth day Siyawush with brave Piran

Approached the king **at dawn** for leave to go [34, с. 277].

В нижеприведённом бейте выражение *бомдоди пагоҳ* переведено как сочетание *дамидани субҳ* выражением «**morning dawned**», которое тоже выражает время раннего утра и рассвета:

Бибуд он шабу бомдоди пагоҳ

Сӯи беша рафтанд шоҳу синоҳ [30, с. 177].

He stayed that night and, when the **morning dawned**

Approached the forest with his men, whereat [39, с. 77].

В «Шахнаме» слово **субҳ** (утро) встречается только дважды, и то указывается в сноске страницы книги. Предполагается, что эти строки не относятся к тексту «Шахнаме» Фирдавси:

Фарозандаи тоқи фирӯзафом,

Барорандаи субҳ 3-айвони шом [24, с. 30]. (в сноске страницы).

«Ба ёди ту нӯшам ҳама рӯз чом,

Ба меҳри ту кӯшам ҳама субҳу шом» [24, с. 266]. (в сноске страницы).

В «Шахнаме», в отличие от слова **субҳ** слово **сахар** используется чаще (всего 10 раз). И это чаще всего используется в виде сложного слова «**сахаргах/сахаргоҳ**» с добавлением слова «гоҳ/гах» и в переводах в основном выражается словом **dawn** (рассвет). Однако в некоторых случаях переводчики переводили его и как **next day** в значении «следующий день». Например:

They all agreed and, when they rose next day,

Made ready eagerly, and setting forth [34, с.108].

Саҳаргах чу аз хоб бархостанд,

Бар он орзу рафтанд оростанд [24, с.186-188].

В «Шахнаме» часто используются выражения «**бонги хурӯс**» и «**хурӯши хурӯс**», обозначающие момент наступления бомдод или сапедадамро (раннего утра или рассвета).

В английской культуре момент «бонги хурӯс» также считается моментом наступления раннего утра и рассвета. Для выражения этого момента в английском языке используются слова и выражения, такие как «**cockcrow; the time at which cocks first crow; the early morning; the first light of day**».

В переводе «Шахнаме» также учтены эти особенности культуры и языковые выражения, и слово cockcrow используется переводчиками чаще. Примеры:

«Чу нома бари Соми Найрам расид,

Яке боди сард аз чигар баркашид.

*Ба шабгир ҳангоми **бонги хурӯс***

Зи даргоҳ бархост овои кӯс» [23, с. 403].

Whenas the letter came Sam sighed. **At cockcrow**

The sound of tymbals rose within the court [33, с. 340].

Чунин гуфт мӯбад, ки як рӯз Тус,

*Бад-он гаҳ, ки хезад **хурӯши хурӯс** [24, с. 343].*

Thus, said an archimage: **One morning** Tus

In merry pin left the Shah's gate **at cockcrow** [34, с. 193].

Слово «**соягустард**» не встречается в современных словарях. В «Шахнаме» поэт использует это в сочетаниях выражений «соягустарди хур» ва «соягустарди шед» ба маънои сахар, замони то шафақи офтоб падидор шудан. Сочетание «соя афкандани офтоб» тоже имеет это значение.

В переводах выражения «**соягустард**» и «**соя афкандани офтоб**» переводятся выражением «**from dawn till shadows lengthened**», что в данном случае не умаляет смысла бейта, а, наоборот, сохраняет его художественную выразительность:

From dawn till shadows lengthened. In the end

The victory was Barman's, who as he rode

Hurled at Kubad a dart which struck his hip

And pierced his belt. That ancient lion-heart

Fell headlong and so passed. Then with cheeks flushed [33, с. 348].

*«**Зи шабгир то соя афканд хур,***

Ҳаме ин бар он, он бар ин кард зӯр»

Ба фарқом тирӯз шуд Бормон,

Ба майдони ҷанг андаромад дамон [23, с. 419].

Второй раздел данной главы посвящён «**Отражению момента времени от восхода солнца до его захода**» в «Шахнаме» и в нём проводится сопоставительный анализ с переводами. В этом контексте момент времени суток в «Шахнаме» использованы поэтические слова и выражения *баромадани офтоб, дамидани офтоб, падид омадани офтоб, барзадани шед, сар барзадани офтоб, роз кушодани офтоб, тоҷ*

бинмудани офтоб, синар баргирифтани офтоб, рӯй бинмудани офтоб, бар сипеҳр шудани офтоб, парда бардоштани офтоб, бар тахт нишастанани офтоб, пар густардани офтоб, переводы которых выглядят следующим образом: *daybreak, sunup, daylight, sun morning, morn, dayspring, aurora, dawning, sunward, sunrise, rays proceeded, the sunshine struck, the sun displayed its crown, the sun displayed its rays, the sun drew forth its sword, the sun took up its golden shield.*

В «Шахнаме» поэт описывает также момент восхода солнца (*баромадани офтоб*) сочетаниями «аз кӯҳ баромадани офтоб», «аз ҷой баромадани офтоб» (восход солнца из-за горы, выход солнца с места). С учётом описания поэтом, переводчики перевели данный момент дня следующим образом:

*«Чу хуршеди тобон баромад зи кӯҳ,
Бирафтанд гурдон ҳама ҳамгурӯҳ»* [23, с. 282].
The warriors, when **bright Sol** rose o'er the hills,
Went to the levee of the paladin [33, с. 273].

Следует отметить, что слово **Sol** в английском языке происходит из древнего немецкого языка и означает «солнце». Аналогичное значение оно имеет и в древнескандинавских языках. Солнце с таким названием играет диагностическую роль в древнегерманской мифологии. Поэтому переводчики использовали для слова хуршед именно слово **Sol**, и в связи с этим, выражение хуршеди тобон (яркое солнце) переводится как «**bright Sol**». Это наблюдается и в других переводах:

When **bright Sol showed**, and when from night's bent bow
Dawn brake, Tiis with the great men of the host [35, с. 115].
*«Чу хуршеди тобанда омад надид,
Санада зи хамми камон бардаמיד»* [26, с. 14].

В «Шахнаме» слово «**чошт**» поэт использует в значении утренней еды, завтрака (хӯроки пагоҳӣ, ноништа). С этим значением в «Шахнаме» больше использованы следующие выражения: *боло гирифтани офтоб, баланд шудани офтоб* (досл.: возвышение солнца).

«Чу хуршед аз парда боло гирифт,

Чаҳон аз саро то сурайё гирифт» [23, с. 391].

The sun unveiled itself, and held the world

From earth to Pleiades, of all the garrison [33, с. 332].

В «Шахнаме» Фирдавси для обозначения момента полудня используются следующие слова и выражения: «нимрӯз», «ними рӯз», «нимарӯз», «нимаи рӯз», «рӯз ним шудан», «баланд баромадани офтоб» и т.д.

Переводчиками осуществлен данный момент дня словами «**noon**», «**half the day**», «**afternoon**», «**lunch**», «**midday**» и т.п., что характерно для английского языка, и в их культуре понятно, почему это время суток выражается именно такими словами. Примеры:

Битозед шабгир то нимрӯз,

Набарда саворони гетифуруӯз [26, с. 109].

Half of our warlike, glorious cavaliers

Shall fall upon the foe from dawn till **noon** [35, с. 162].

В современном таджикском языке выражения «ба сари кӯҳ расидани офтоб», «ба болои кӯҳ расидани офтоб» и т.п. отмечаются как средства передачи момент захода солнца. В поэмах «Шахнаме» выражения «*ба гунбад расидан*» и «*теги гунбад расидани офтоб*» также означают заход солнца, что подтверждается следующими строками бейтов. При переводе эти языковые особенности не учтены, и эти выражения переведены в значениях момента полудня. Например, в первом бейте выражения *хуршеди тобон ба гунбад расид* *передаётся* как «**bright Sol was high**» и выражение *хуршед бар теги гунбад расид* – «**By noon**», что означает середину дня:

«Чу хуршеди тобон ба гунбад расид,

Ба ҷое пайи гӯру оҳу надид» [30, с. 98].

The tedious day. **Bright Sol was high**, bat still.

They saw no trace of deer or onager [39, с. 26].

Однако в некоторых случаях использовано в переводе слово «**sunset**», означающее «ғуруби офтоб» (заход солнца).

«Чу хуршед гашт аз ҷаҳон нопадид,

Шаби тира бар рӯз доман кашид» [24, с. 270].

At sunset, when night's skirt trailed o'er the day,
Came Rustam girded and intent on war [36, с. 284].

В третьем разделе третьей главы, озаглавленном «**Отражение момента времени от захода солнца до наступления ночи**», анализируются слова и выражения, относящиеся к моменту времени суток от захода солнца до наступления ночи, на примере «Шахнаме» и его переводов, которые в основном включают следующие слова: бегоҳ, бегах, шом, шомгоҳ, шомгоҳон.

В большинстве бейтов слово «бегоҳ» было переведено переводчиками как «**it was late**», «**there is no time**», «**time for action**», «**not the time**», «**is too late**» и тому подобное. Примеры:

Аз ӯ боз гаштам, ки бегоҳ буд,

Ки шаб сахт торику бемоҳ буд [24, с. 301].

And so, I quitted him, for **it was late**,

The night was very dark, there was no moon [34, с.167].

Слова *шом*, *шомгоҳ*, *шомгоҳон* (в значении вечер) в переводах «Шахнаме» переданы при помощи слов **night, soiree, evenfall, vesper, eventide, nightfall, even, sunset, sundown, twilight, dusk, eve, gloaming, owl-light**. Например, в переводе следующего бейта выражение «**ҳангоми шом**» (момент вечера) переведено сочетанием «**at eve**».

Фиристода омад ба ҳангоми шом,

Ба духти гиромӣ бидод ин паём [29, с. 339].

Forthwith upon Ardashir: «The envoy came

At eve and gave the noble girl that message» [39, с. 259].

В четвёртом разделе третьей главы «**Отражение момента времени от начала ночи до рассвета**» слова и выражения аввали шаб, бевактии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, шабонгах//шабонгоҳ, поси шаб, вакти хоби ширин, шабгир отражаются как понятия, используемые в представлении таджикского народа для выражения середины ночи. Эти моменты времени, создавшие в таджикской культуре различные образы со своими особенностями, также занимают особое место в «Шахнаме»

Фирдавси и выражены в связи с действиями его героев в этот момент времени.

Начало ночи в «Шахнаме» выражено различными словами и сочетаниями. Например, автор «Шахнаме» описывает начало ночи сочетаниями *шаб омад*, *то шаб*, *тира шудани шаб*, *тиратар гаштани шаб*, *поси аввали шаб* и т.п. Среди этих понятий сочетание *шаб омад ва то шаб* (наступила ночь и до наступления ночи) обозначают один и тот же этап – полутемный. Именно этот момент во всех случаях поэт объясняет как «*шаб баромад зи кӯх*» (ночь вышла из-за горы). Например:

- *шаб омад* (наступила ночь):

Дурафш аз дурафшу гурӯҳ аз гурӯҳ,

*Гусиста наишуд, то **шаб омад зи кӯх*** [27, с. 30].

В разных переводах сочетание «**шаб омад**» (наступила ночь) используется по-разному. Например, в переводе приведённого ниже бейта сочетание «шаб омад» используется в значении «**to light him on his way**» (барои фурузон кардани роҳ – для освещения пути), что оставляет намерения поэта неясными.

***Шаб омад**, сӯи бог бинҳод рӯй*

Сари тозиён меҳтари номчӯй [23, с. 70].

To light him on his way, The wicked Div,

Intent on ill, dug in the garden-path [33, с. 137].

А в следующем бейте сочетание «**шаб омад**» (наступила ночь) выражена в значении «*вакте ки офтоб ғуруб кард*» (**When Sol shot down**) (когда зашло солнце). Хотя это выражает то же значение, однако не передаёт точное значение момент времени.

***Шаб омад**, бад-он ҷои тира бихуфт,*

Қабочомаву ҷавшанаи зер суфт [32, с. 93].

When Sol shot down its rays the enemy

That doer of div's work approached the palace [40, с. 418].

В следующем примере цель поэта хорошо понята переводчиками, в результате чего момент времени переведён очень правильно и последовательно. Например, **till night appeared** «*то пайдо шудани шаб*» (до появления ночи), **the sun**

set «гуруби офтоб» (заход солнца), **all was dark** «ҳама (чо) торик буд» (было (везде) темно):

Ҳаме буд то шаб намудор шуд,

Фуру рафт меҳру ҷаҳон тор шуд [26, с. 64].

Of pain and of the ancient feud. He bode

Till night appeared. The sun set; all was dark [35, с. 139].

В народном представлении **шабонгаҳ** (момент ночи) является временем, относящимся к концу первой четверти ночи. В «Шахнаме» слово **шабонгаҳ** тоже приходится на этот период времени. Например, в поэме «Возвращение наложниц к Рудобе» это подчёркивается так:

«Чунин гуфт пас бонуи бонувон

Парастандаеро, к-аз эдар давон

Ба мужда шабонгаҳ сӯи ӯ шавед,

Бигӯеду гуфтори ӯ бишинавед» [23, с. 276].

Однако переводчики отмечают слово *шабонгаҳ* в значении конца ночи или перед рассветом.

She spake with smiles and blushes on her cheeks,

As 'twere pomegranate-blooms, then bade one damsel:

"Be off with you at dawn. Take him good news,

Hear what he hath to say and say to him: [33, с. 269].

В нижеприведённом бейте также слово *шабонгаҳ* переведено в значении «бомдод, ё сапедадам» (рассвет), которое читается в английском языке как **at dawn**:

To sally forth. At dawn with heavy hearts

They reached what men in those days called " White Castle"

[33, с. 354].

«Шабонгаҳ расиданд дил ноумед

Бад-он диж, ки хондандӣ онро Сапед» [23, с. 430].

Стоит отметить, что в толковых словарях “шаб” (ночь) рассматривается как состоящая из четырёх частей (пос-четвертей), а продолжительность одной четверти (пос) считается равной трём часам [14, с. 87], но в «Шахнаме» упоминаются только три четверти (пос) ночи. Например:

Чу бугзаит як пос аз тирашаб,

Бубастанд мардум зи гуфтор лаб [26, с. 64].

*Ҷаҳон чун шаби тира **ду нос** гашт,*

Ҳама рӯи гетӣ чу алмос гашт [26, с. 33].

Дабирон бирафтанд дил пурҳарос,

*Зи шабгир то шаб гузашта **се нос** [31, с. 356].*

Слово **шабгир** выражает два момента времени: 1) саҳаргоҳ, ҳангоми саҳар, субҳи барвақт (утро, раннее утро); *гоҳи шабгир* вақти саҳар, вақти бомдод (рассвет) и 2) шабона, ҳангоми шаб (*то саҳар*) (ночью, до утра) [14, с. 615]. В «Шахнаме» поэт тоже использует слово **шабгир** то в значении *саҳаргоҳ*, *ҳангоми саҳар* (утро, утром) и то в значении *ҳангоми шаб* (ночью). Например, в следующем поэтическом отрывке выполнение работ приходится на момент утра:

Ман акнун яке боз лашкар шавам,

*Ба **шабгир** наздики меҳтар шавам [27, с. 68].*

At daybreak to the chief, and hARRY back

With head erect and dight to counter thee [36, с. 46].

Слово **шабоҳанг** тоже обозначает определённый момент времени, соответствующему времени восхода полярной звезды (ситораи корвонкаш). В «Шахнаме» также данное слово используется в значении шабонгоҳ (момент ночи):

Чу хуршеди гарданда беранг шуд,

*Ситора ба бурҷи **шабоҳанг** шуд [32, с. 45].*

Слово **шабгиргоҳ** тоже имеет значение *саҳаргоҳ* (утро), что редко встречается в «Шахнаме»:

*Ба **шабгиргоҳи** хуруши хурус,*

Зи ҳар сӯ ҳамехост овои кӯс [27, с. 169].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование лингвокультурологических аспектов лексики частей суток позволило ознакомиться с культурой исчисления времени и соответствующей ей лексикой в таджикском и английском языках, а также выявить их общие и отличительные особенности. Установлено, что система исчисления времени в жизни народов мира как важная составляющая культуры сформировалась ещё в глубокой древности и в основных своих чертах сохранилась до наших дней, несмотря на появление новых, более совершенных и современных способов и средств измерения времени.

Следует отметить, что её основу составляет особый пласт слов и словосочетаний, которые нами объединены в одну лексическую группу под названием «лексика моментов суток». В диссертации рассмотрены взгляды исследователей на данную лексическую группу, проанализированы её лингвокультурологические особенности в таджикском и английском языках, а для подтверждения полученных выводов исследованы особенности её функционирования в поэме «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси и её английских переводах.

Проведённый анализ исследуемой темы позволил прийти к следующим выводам:

1. Время является одной из общих категорий реального мира и фундаментальная часть современного мировоззрения. Время является предметом исследований в физике, естественных науках, философии, психологии и лингвистике и считается важной темой в каждой из этих наук [5-А].

2. В рамках языкознания время представлено как основная категория научной картины мира, как компонент культуры и как языковая картина мира [7-А].

3. Языковая картина мира – это картина, сформированная на основе многовекового накопленного опыта людей и запечатлённая в их понимании и языке [5-А], [7-А].

4. Время, которое считается одним из важнейших компонентов современного мира и мировоззрения, хотя и воплощается одинаково в понимании и восприятии людей во всём мире, имеет своё отдельное описание в языке и выражается по-разному в языках мира [5-A], [7-A].

5. Единица измерения времени суток в языке и культуре таджикского и английского народов считается отражением воображения предков носителей языка. Моменты времени в представлении таджикского и английского народов очень похожи друг на друга, а основными единицами их вычислений в прошлом были особые слова и выражения, сохранившиеся в языках этих народов до наших дней [7-A].

6. В таджикском языке начало времени моментов суток выражается словами *бомдод*, *бом*, *субҳ*, *саҳар*, *пагоҳ* (от начала дня до восхода солнца); *чоит* (от восхода солнца до 11 часов); *нисфирӯзӣ*, *нимрӯз*, *нешин* (12 часов дня); *бегоҳ*, *шом* (от захода солнца до начала ночи); *шаб* (с момента наступления темноты до рассвета) *ними шаб/нимшаб*, *баробаршаб* (2 часа ночи) и тому подобные, каждый из этих моментов может иметь свои аналоги [3-A].

7. В английском языке начало времени моментов суток выражается словами *dawn*; *morning* (от рассвета до полудня), *midday*, *noon* (12:00 часов); *afternoon* (после полудня до вечера); *evening* (от 18:00 до 00:00 часов); *midnight* (00:00 часов), в свою очередь, они могут разделиться на мелкие моменты и составить показатели особых моментов суток [2-A].

8. Первый момент суток: от рассвета до восхода солнца, обозначает определённый момент времени и имеет свои отдельные слова и выражения в сопоставляемых языках - таджикском и английском, которые возникли в связи с культурой, обычаями и традициями носителей языка: *бомдод* – *dawn*, *чоки рӯз* – *crack of dawn*; *break of dawn*; *бонги хурус* – *cockcrow*, *саҳар* – *morning*; *субҳидам* – *twilight* [4-A].

9. Взгляды народов сопоставляемых языков очень близки друг к другу, и при описании первого момента (от рассвета до

восхода солнца) и его делении на части они использовали слова и выражения, которые исторически существовали в сопоставляемых языках - таджикском и английском, или которые вошли в эти языки с течением времени на основе обычаев и традиций. Например, выражение “**бонги хурӯс**” в таджикском языке и «**cockcrow**» в английском языке [6-A].

10. Использование названий птиц, небесных тел, сказочных персонажей, а также определённых качеств для обозначения момента времени от рассвета до восхода солнца в таджикском и английском языках обусловлено культурой, обычаями и традициями этих народов, сопоставляемых языков [2-A], [7-A].

11. В таджикском языке для обозначения второго момента времени суток используются слова и выражения *офтобрас, офтоббаро, расидани офтоб, баромадани офтоб* (восход солнца) и др., а в английском языке - **sunrise** // **sunup** «тулуу офтоб» (восход солнца), **canonical hours** «соати ибодат» (время молитв), **brunchtime** «чошт» (первая четверть светового дня), **daytime** «рӯзи равшан» (ясный день), **foreday** «чошт», **afternoon** «пешин» (после обеда) и др. [3-A], [8-A].

12. В английском языке существует больше слов и выражений, используемых для выражения момента времени от восхода солнца до захода солнца. Например, следующие слова и выражения используются в языке английского народа только для выражения момента времени полудня: *midday, noontime, meridian; noontime acme; apex; apogee; capsheaf; capstone; climax; comble; crescendo; crest; crown; culmen; culmination; ne plus ultra; noontide; peak; pinnacle; sublimity; summit; zenith, apparent noon* и др [3-A], [8-A].

13. Лингвистические наблюдения показывают, что в таджикском языке для обозначения времени от восхода солнца до его захода используются слова и выражения, в составе которых больше используются слова «офтоб», «гармо (-и офтоб)», қиём (-и офтоб) и тому подобные. Эта связь свидетельствует о сильной зависимости и привязанности людей к солнцу. Однако в английском языке, за исключением слов **sunrise** и **sunup**, которые

выражают «восход солнца», другие слова и выражения, связанные с моментом времени от восхода солнца до его захода, не содержат слова **sun** (солнце). Напротив, слова и выражения, относящиеся к этому периоду времени, в основном состоят из слов, связанных с едой и питанием [3-А], [7-А].

14. Третий момент времени суток - от заката до наступления ночи, в таджикском языке включает слова и выражения, которые составляют основу выражения этого момента времени и в большинстве своём выражают значение «время». В английском языке момент от заката до наступления ночи выражается словами и выражениями, которые подчёркивают время вечернего приёма пищи, а затем степень наступления темноты [8-А].

15. В четвёртый момент времени суток - от начала ночи до рассвета, где властвуют в основном луна и звезды, носители обоих сопоставляемых языков, таджикского и английского, используют множество слов и выражений, определяющих этот момент времени. Например, в таджикском языке: **аввали шаб, бевактии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, нимашаб шабонгах//шабонгох, шабоханг, поси шаб, вакти хоби ширин, охири шаб, шабгир, шабоханг, шабгиргох**. В английском: **dark, crepusculum, nightfall, night, nighttime, bedtime, premidnight, zero dark thirty // 0-dark-thirty, midnight, dead of night, chatzot, noon of night, postmidnight, predawn, small hours, wee hours // wee small hours, witching hour, stupid o'clock, waketime** [2-А].

16. По результатам анализа слов становится очевидным, что в обоих сопоставляемых языках - таджикском и английском - внимание людей больше сосредоточено на ночи, её полночи и темноте, а слово «шаб» (ночь) чаще используется в словах, связанных с этим моментом времени [2-А], [6-А].

17. В «Шахнаме» много раз упоминаются моменты времени суток. Поэт искусно использует известные слова, характерные для определённых периодов времени, чтобы обозначить различные моменты времени. Посредством указания

на моменты времени также значительно облегчается читателю описание персонажей и событий [1-А], [7-А].

18. «Шахнаме» как огромное сокровище для хранения традиций и культуры предков, наряду с репрезентацией культурных аспектов, также демонстрирует повседневную жизнь людей и элементарные способы расчёта моментов времени суток [1-А].

19. В «Шахнаме» широко используются следующие слова и сочетания, выражающие моменты времени суток: *шабонрӯз, шабу рӯз, рӯзу шабон, гоҳи бонги хурӯс, гоҳи хоб, гаҳи нимрӯз, гоҳи саҳар, ҳангоми бом, ҳангоми шом, ҳангоми пешин намоз, вақти шом, вақти саҳар, ин дам, ҳар дам, як дам, чоки рӯзи сапед, гоҳи рӯзи сапед, ҳангоми рӯз, шаб, шаби дерёз, хурӯши хурӯс, бомдод, бом, бомдодон, сапеда, бомдоди пагоҳ, сапедадамон, пагоҳ, имрӯзу фардо пагоҳ, бомдоди пагоҳ, акнун, пагоҳ субҳ, субҳу шом, саҳаргах, саҳаргоҳ, соягустарда хур, соягустарди шед* (ибораҳои маҷозии: *хуршед тобон баромад зи кӯҳ, хур баромад зи кӯҳ, бардамид офтоб, хур бардамид, падид омадани офтоб, сар барзадани офтоб, забона задани офтоб, сар ниҳодани офтоб, роз кушодани офтоб, тоҷ бинмудани офтоб, тег бинмудан, ханҷар баркашидани офтоб, рӯй бинмудани офтоб, сипар баргирифтани офтоб, бар сипеҳр шудани офтоб, парда бардоштани офтоб, пар кушодани офтоб, бар тахт нишастани офтоб*), *чошт*, *чоштгоҳ* (боло *гирифтани офтоб, баланд шудани офтоб*), *нимрӯз* (нимо зи рӯз, нимо зи рӯзи дароз, нимарӯзи дигар, рӯз як нимае, нимаи рӯз, гармгоҳ, расидани офтоб, хуршед *гашт аз ҷаҳон нопадид, хуршед баргашт зард*), *бегоҳ/бегах, шом* (*тира шудани шаб, тиратар гаштани шаб, поси аввали шаб*), *нимашаб, ними шаб* (*шаби тира, то шаби тира, нимо зи тирашаб, ними шаб, тирашаб, ду пос*), *охири шаб, як пос, як поси шаб, ду пос, се пос, як баҳра аз тирашаб, ду баҳра зи шаб, шабгир, гоҳи шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ* [2-А], [3-А], [6-А].

20. Слова и выражения, относящиеся к моментам времени суток, упомянутые в «Шахнаме», являются продуктом языка и

культуры предков таджикского народа, выраженными в языке поэзии. Все эти слова и выражения, обозначающие моменты времени суток, были переведены переводчиками. Переводчики смогли в необходимой степени отразить представление таджикского народа о моментах времени суток в английском языке посредством своих переводов «Шахнаме» [2-А], [3-А], [6-А], [8-А].

21. Переводчики воспользовались богатством и возможностями английского языка и в большинстве случаев использовали нужные слова в переводе. В «Шахнаме» автор иногда использует художественные сравнения для описания того или иного момента дня, для которого переводчиками с использованием лексического фонда английского языка найдены аналоги слов и осуществлены переводы [1-А], [4-А].

22. Английские переводы «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси, которые рассматриваются как примеры для отражения моментов времени суток в двух языках и культурах народов, географически и по убеждению отдалённых друг от друга, считается ценным материалом для сравнения лингвокультурных аспектов сопоставляемых языков [1-А], [4-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Из результатов исследования видно, что предложенная тема очень широка, и на ее основе могут быть выполнены другие научные работы. Поэтому в целях совершенствования исследуемой темы, то есть особенностей повседневной лексики таджикского и английского языков и ее использования в практической работе, мы даем следующие рекомендации:

1. Результаты исследования могут быть использованы при развитии интерпретативной, сравнительной и этнолингвистической культуры таджикского и английского языков.

2. Материал диссертации полезен при разработке учебников, учебных пособий и учебных программ по лингвистике, переводоведению и этнолингвистике.

3. Результаты исследования могут быть использованы в процессе преподавания предметов «Лексикология», «Сравнительная типология», «Фразеология», «Лингвистика» и «Художественный перевод».

4. Выводы и материалы научного исследования могут стать благоприятной основой для изучения национально-культурных особенностей единиц времени в других языках.

5. Полученные результаты имеют важное значение при изучении произведений классической литературы, в том числе произведений персидско-таджикской поэзии и прозы и их сравнении с английскими переводами.

6. Рекомендации и результаты исследований могут помочь улучшить качество перевода художественных и исторических текстов с таджикского языка на английский и наоборот.

7. Собранный и проанализированный материал дает научную основу для проведения дальнейших исследований семантических, стилистических и культурологических особенностей повседневной лексики разных языков.

8. Результаты диссертационной работы могут быть использованы как научный ресурс при написании курсовых, дипломных работ и научных исследованиях, связанных с вопросами этнолингвистики и языкознания.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА/ СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

I. Адабиёти илмӣ / Научные литературы

1. Авасто. Китоби 1 [Матн] / таҳияи Б. Ғафур, М. Ҳотам, М. Диловар. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 839 с.
2. Бикерман, Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность [Текст] / Э. Бикерман; пер. с англ. И. М. Стеблин-Каменского. – М., 1975. – 336 с.
3. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2015. – 322 с.
4. Геродот. История: в 9 книгах [Текст] / Геродот; пер. и коммент. Г. А. Стратановского. – Л., 1972.
5. Дешериева, Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам [Текст] / Т. И. Дешериева // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 111–117.
6. Климишин, И. А. Календарь и хронология [Текст] / И. А. Климишин. – М., 1985. – 320 с.
7. Крейдлин, Г. Е. Время сквозь призму временных предлогов [Текст] / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка. Язык и время. – М., 1997. – С. 139–152.
8. Логический анализ языка. Язык и время [Текст]. – М.: Индрик, 1997. – 352 с.
9. Матробиён, С. К. Этнолингвистика: пажуҳиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 1. Асосҳои назариявии этнолингвистика ва тасвири ҷаҳон [Матн] / С. К. Матробиён. – Душанбе, 2022. – 267 с.
10. Матробиён, С. К. Этнолингвистическое исследование языковой картины мира таджиков [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук / С. К. Матробиён. – Душанбе, 2022. – 348 с.
11. Набережная, З. Г. Категория времени как один из элементов языковой картины мира [Текст] / З. Г. Набережная // Альманах современной науки и образования. – 2011. – № 10 (53). – С. 146–148.

12. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
13. Тураев, Б. А. История древнего Востока [Текст] / Б. А. Тураев. – Минск, 2004. – 259 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 [Матн] / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани С. – Душанбе, 2008. – 945 с.
15. Цивьян, Т. В. Лингвистические основы балканской картины мира [Текст] / Т. В. Цивьян. – М.: Наука, 1990. – 324 с.
16. Чунакова, О. М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов [Текст] / О. М. Чунакова. – М.: Восточная литература, 2004. – 286 с.
17. Шмелев, А. Д. Русская языковая модель мира: материалы к словарю [Текст] / А. Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.
18. Яковлева, Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: модели пространства, времени и восприятия [Текст] / Е. С. Яковлева. – М.: Гнозис, 1994. – 343 с.
19. Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. Vol. 1 [Text] / E. Bahrami. – Nishapur, 1349. – 1164 p.
20. Davis, D. Fathers and Sons [Text] / D. Davis. – Indiana: Mage Publishers, 2000. – 311 p.
21. Speakman, F. J. A Forest by Night [Text] / F. J. Speakman. – 1965. – 456 p.
22. Wu, S. H. Chinese Astrology [Text] / S. H. Wu. – Franklin Lakes, NJ: Career Press, 2005. – 324 p.

II. Сарчашмаҳо/Источники

23. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
24. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 2 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
25. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 3 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.

26. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 4 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
27. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 5 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
28. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 6 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
29. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 7 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
30. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 8 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
31. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 9 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
32. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 10 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 416 с.
33. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 1 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1905. – 430 p.
34. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 2 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1906. – 437 p.
35. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 3 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1908. – 402 p.
36. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 4 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1909. – 403 p.
37. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 5 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1910. – 358 p.
38. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 6 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1912. – 472 p.
39. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 7 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1915. – 484 p.
40. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 8 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1923. – 462 p.
41. Warner, A. G. The Shahnama of Firdausi. Vol. 9 [Text] / done into English by A. G. Warner, E. Warner. – London, 1925. – 416 p.
42. Zimmern, H. The Epic of Kings: Stories Retold from Firdusi [Text] / H. Zimmern. – London, 1883. – 406 p.

ПУБЛИКАЦИЯ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:
I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых
журналах ВАК при Президенте Республики
Таджикистан:

[1-М]. Камолидин, Р. Доир ба тарчумаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ / Р. Камолидин // Вестник Университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2023. – №4 (52). – С. 185-193.

[2-М]. Камолидин, Р. Инъикоси лаҳзаи вақти аз аввали шаб то бомдод дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ва тарчумаҳои он / Р. Камолидин // Вестник Хорогского Университета. Серия гуманитарных наук. – Хоруг, 2025. – №2 (02). – С. 152-166.

[3-М]. Камолидин, Р. Инъикоси як лаҳзаи шабонарӯзӣ: аз баромати офтоб то ғуруби он дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ва тарчумаҳои англисии он / Р. Камолидин // Вестник педагогического Университета. Серия филологических и исторических наук. – Душанбе, 2026. – №1 (120). – С. 162-170.

II. Статьи, опубликованные в других научных
журналах:

[4-М]. Камолидин, Р. Баъзе вижагиҳои тарчумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ / Р. Камолидин // Материалы Республиканской научно-практической конференции под названием «Вопросы таджикского перевода и переводоведения: текущее состояние и перспективы». – Душанбе, 2023. – С. 297-311.

[5-М]. Камолидин, Р. Нигоҳи забоншиносон ба мафҳуми «вақт/замон» дар забоншиносии муосир. / Р. Камолидин // Материалы Республиканской научно-практической конференции под названием «Таджикский язык в контексте новых преобразований». – Душанбе, 2024. – С.337-343.

[6-М]. Матробиён, С. Қ., Камолидин, Р. Тасвири як гоҳи шабонарӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ // С. Қ. Матробиён, Р. Камолидин // Материалы Международной научно-практической

конференции под названием «„Шахнаме” Абулкосима Фирдавси и национальная идентичность». – Душанбе, 2024. – С.430-443.

[7-М]. Камолидин, Р. Тафрикаи лаҳзаҳои шабонрӯзӣ дар фарҳангҳо ва забонҳои гуногуни олам / Р. Камолидин // Материалы научно-практической конференции профессоров и преподавателей, докторантов, магистрантов и студентов Таджикского национального университета на тему «Актуальные вопросы изучения иностранных языков в современных условиях». – Душанбе, 2025. – С. 229-240.

[8-М]. Камолидин, Р. Инъикоси як лаҳзаи шабонарӯзӣ: Тасвири вожаҳои умумиестеъмоли шабонрӯзӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаи англисии онҳо / Р. Камолидин // Новое в науке. – Душанбе, 2025. – С. 223-231.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Раёнои Камолидин дар мавзуи «Вижагиҳои лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он)», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, англисзабон, соҳибзабонон, «Шоҳнома», гоҳго, лаҳзаҳо, шабонарӯзӣ, бомдод, чошт, нисфирӯзӣ, пешин, бегоҳ, шом, нимашаб, шабгир.

Диссертатсия ба таҳлили муқоисавии хусусиятҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикию англисӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он, баррасии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ дар робита ба тасвири забонии ҷаҳон ва бинишу андешаи соҳибзабонон ба олами атроф бахшида шудааст.

Зикр бояд кард, ки лаҳзаҳои шабонарӯзӣ муҳимтарин ҷузъи ифодагари тасвири муҳити атроф ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, таҷассуми лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар тасвири забонии ҷаҳон яке аз масъалаҳои мебошанд, ки муъаққикони забоншинос доир ба ин масъала таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Ба воситаи лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ таҷрибаи чандинасраи мардум шинохта ва дарк хоҳанд шуд.

Навгони илмӣ таҳқиқот, пеш аз ҳама, ин пажӯҳиши махсуси муқоисавии хусусиятҳои лексии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи лингвофарҳангӣ дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он мебошад.

Дар диссертатсия аз нуқтаи назари забоншиносии муқоисавӣ лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил ва мавриди омӯзиш қарор гирифта, бори нахуст ҷанбаҳои забониву фарҳангии лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода мешавад. Ҳамчунин, аввалин маротиба лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ бо нусхаи асл муқоиса шуда, монандӣ ва тафовути тарҷумаҳо ошкор мегардад ва ба сифати тарҷумаҳои баанҷомрасида аз диди илми тарҷумашиносӣ ва забоншиносӣ баҳо дода мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ чун васоити тақмили ҳусни баён ва сифати тарҷума истифода бурд.

АННОТАЦИЯ

диссертации Раънои Камолидин на тему «Лингвокультурологические особенности лексики, обозначающей моменты времени суток в таджикском и английском языках (на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов)», представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, носители английского языка, носитель языка, "Шахнаме", время, моменты, сутки, рассвет, до полудня, полдень, после полудня, сумерки, вечер, полночь, раннее утро.

Диссертация посвящена сопоставительному анализу лингвистических и культурных особенностей моментов времени суток в таджикском и английском языках на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов, а также исследованию моментов времени суток в аспекте лингвокультурологии в связи с языковой картиной мира и взглядами и представлениями носителей языка об окружающем мире.

Следует отметить, что моменты времени суток являются важнейшим компонентом выражения картины окружающей среды. Поэтому репрезентация моментов времени суток в языковой картине мира – это один из вопросов, которому ученые-лингвисты уделяют особое внимание. Посредством лексики, обозначающей моменты времени суток, можно познать и понять многовековой опыт людей.

Научная новизна исследования заключается, прежде всего, в этом особом сопоставительном исследовании лексических особенностей моментов времени суток в таджикском и английском языках в лингвокультурном аспекте на примере «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси и его переводов.

В диссертации анализируется и изучается лексика, обозначающая моменты времени суток, в таджикском и английском языках с точки зрения контрастивной лингвистики, и впервые показаны лингвистические и культурные аспекты моментов времени суток в сопоставляемых языках. Также впервые проводится сравнение лексики, обозначающей моменты времени суток, в английских переводах «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси с оригиналом, выявляются сходства и различия переводов, а также оценивается качество выполненных переводов с точки зрения переводоведения и лингвистики.

Результаты настоящего исследования можно использовать при изучении английского языка в учебных учреждениях в качестве средства усовершенствования культуры речи и качества переводов.

ANNOTATION

Dissertation by Ra'noi Kamolidin titled "Linguacultural Features of Vocabulary Denoting Moments of Time of Day in the Tajik and English Languages (A Case Study of Abulqosim Firdavsi's "Shahnameh" and its Translations)," submitted to earn the degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 6.2.14. Typological and Contrastive Linguistics

Key words: Tajik language, English language, English speakers, native speaker, 'Shahnameh', time, moments, day, dawn, before noon, midday, afternoon, twilight, evening, midnight, early morning.

The dissertation is devoted to a comparative analysis of the linguistic and cultural features of moments of time of day in the Tajik and English languages using the example of the "Shahnameh" by Abulqosim Firdavsi and its translations, as well as the study of moments of time of day in the aspect of linguacultural studies in connection with the linguistic worldview and the views and ideas of native speakers about the surrounding world.

It should be noted that moments of time of day are a crucial component in expressing a picture of the world around. Therefore, the representation of moments of time of day in the linguistic worldview is one of the issues to which linguists devote particular attention. Through vocabulary denoting moments of time of day, it is possible to understand and comprehend centuries-old human experience.

The scientific novelty of study lies, first of all, in this special comparative study of the lexical features of moments of time of day in the Tajik and English languages in the linguistic and cultural aspect, using the example of the "Shahnameh" by Abulqosim Firdavsi and its translations.

This dissertation analyzes and examines the vocabulary denoting moments of time of day in the Tajik and English languages from the perspective of contrastive linguistics, demonstrating for the first time the linguistic and cultural aspects of moments of time of day in the compared languages. It also compares, for the first time, the vocabulary denoting moments of time of day in English translations of Abulqosim Firdavsi's "Shahnameh" with the original, identifying similarities and differences between the translations and assessing the quality of the translations from the perspectives of translation studies and linguistics.

The results of this study can be used to support students' speech learning of English in educational institutions as a means of improving the culture of speech and the quality of translations.